

Соціально-моральне виховання: дослідно-технологічні аспекти: навчально-методичний посібник для студентів педагогічних спец. / укл.: О.Л.Кононко, С.І. Матвієнко, Н.П. Пихтіна, А.М. Аніщук, Л.В. Бобро, О.В. Лісовець; за заг. ред. О.Л. Кононко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя. 2020. С. 249-310.

С.І. Матвієнко

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Актуальність проблеми дослідження

Виховання дитини XXI століття – це процес, який ґрунтується на реаліях, в яких перебуває нині українське суспільство. Військово-політичні події останніх років, подолання в суспільстві тоталітаристської ідеології минулого актуалізували необхідність пошуку засобів ефективно виховувати в дітей і молоді почуття власної та національної гідності, відродити основи патріотизму, в його кращому розумінні, оновити систему їх патріотичного виховання.

В останні роки на державному рівні було прийнято ряд важливих законодавчих та нормативних документів, які розкривають засади національно-патріотичного виховання дітей та молоді, визначають цей напрям як один з пріоритетних, акцентують увагу на важливості розвитку у зростаючої особистості основ громадянської позиції, інтересу до українських традицій, морально-духовних цінностей, уміння реалізувати свій потенціал в умовах сучасного життя [34, с. 1].

На жаль, до сьогодні бракує досліджень сучасних вітчизняних фахівців з проблеми патріотичного виховання дітей дошкільного віку та методичних розробок вказаного напрямку педагогічної роботи, вкрай необхідних практичним працівникам. Сказане обумовлює доцільність вибору магістрантами та студентами теми наукової роботи, присвяченої проблемі патріотичного виховання дітей дошкільного віку.

Відповідно до теоретичних положень дослідження стосовно специфіки патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку, про що йшлося у відповідному розділі монографії «Соціально-моральний розвиток і виховання дитини дошкільного віку» [25], пропонується алгоритм організації, проведення та аналізу емпіричних даних дослідження відповідної спрямованості.

КОНСТАТУВАЛЬНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ

Уточнення змісту провідних понять дослідження

Започатковуючи дослідження феноменології патріотизму на етапі дошкільного дитинства, розробник даної наукової проблеми має правильно трактувати кожне робоче поняття, усвідомлювати як спільне в них, так і відмінне не сприймати їх як синоніми. Основними поняттями дослідження вказаної проблеми виступають: *патріот, патріотизм, патріотичне виховання, патріотичний розвиток, патріотична вихованість, патріотичне почуття, патріотичне ставлення, патріотична поведінка.*

Грунтуючись на доробку провідних фахівців, висвітленому у відповідному розділі монографії як першій частині навчального комплексу, узагальнено представимо сутність ключових понять.

Патріотизм, за визначенням великого тлумачного словника сучасної української мови, – це любов до своєї Батьківщини, до свого народу [5, с. 97]; природна прихильність і любов дитини до рідної землі, мови, культури; глибоке моральне почуття, показник і виразник найвищих проявів духовного світу [8, с. 2].

Патріотизм як якість особистості обумовлює її здатність в критичних ситуаціях ставити суспільні блага вище за власні. Визначається розвиненістю стійких механізмів регуляції патріотичної свідомості, патріотичного ставлення та поведінки [10, с. 133]. Формування патріотизму як невід'ємної частини соціально-моральної спрямованості особистості здійснюється у процесі діяльності вихованців, організованій педагогами з використанням різних методів, технологій, форм та засобів навчально -

виховної роботи.

Патріотичне виховання є особистісно орієнтованим виховним процесом, спрямованим на набуття дитиною інтегральної якості, що характеризує її позитивне емоційно-ціннісне ставлення до Батьківщини, усвідомлення власної причетності до українського етносу та національної культурно-мистецької спадщини, виявляється у пізнавальній і художньо-творчій діяльності, толерантності по відношенню до культури інших народів [14, с. 5]. Патріотичне виховання нерозривно пов'язане також з інтернаціональним, моральним, трудовим вихованням. Метою та результатом патріотичного виховання є патріотизм як важлива соціально-моральна якість особистості.

Патріотичний розвиток – це процес особистісних кількісних та якісних змін, що відбувається під впливом зовнішніх (стихійний вплив мікросередовища; цілеспрямований вплив виховуючих груп суспільства) та внутрішньо-особистісних (мотиви, установки, цінності особистості) факторів, пов'язаних із становленням стійкої патріотичної позиції людини, формуванням у неї системи життєвих цінностей, пов'язаних із патріотичними установками; а також сформованістю здатності до прояву патріотизму. Глибинними факторами впливу на розвиток патріотизму дитини є натуралістичні фактори, зважаючи на те, що вона - природна істота [1, с. 6].

Патріотична вихованість є результатом цілісного виховного впливу, – процесу патріотичного виховання, спрямованого на збагачення знань та уявлень дітей про родину, рідний край, Батьківщину, її історію та культурні надбання, які через емоційно-ціннісне ставлення до рідної країни, мотивацію на власну участь у практичних справах реалізується у поведінці та діяльності дітей [39, с. 228].

Патріотичні почуття є системним, цілеспрямованим процесом розвитку змістового та сутнісного наповнення емоційно-почуттєвого складника патріотизму особистості дитини, що забезпечується діяльнісним механізмом гідної взаємодії особистості із собою як представником свого

народу, із власним народом та його надбаннями, з іншими народами [39, с. 228].

Розвиненість патріотичних почуттів особистості слугує базою розвитку *патріотичного ставлення*. Дане наукове поняття практично не розробленим стосовно специфіки його формування у дошкільному дитинстві. З урахуванням поглядів Б. Ананьєва, І. Беха, Л. Божович, М. Болдирєва, І. Мар'єнка, О. Кононко, В. Лаппо, В. М'ясищева, К. Шевчука, В. Яковлева щодо особливостей формування системи ціннісних ставлень особистості, доцільно оперувати поняттям «патріотичне ставлення» у сенсі активно-ціннісної суб'єктної спрямованості особистості дитини, що визначає її внутрішню позицію по відношенню до різних складових патріотизму; здатності реалізувати свою суб'єктність у власній життєдіяльності.

Способом та формою реалізації патріотичних ставлень є патріотична поведінка, яка визначається як сукупність дій дошкільника, спрямованих на досягнення патріотичних цілей, і зумовлює відповідні вчинки, навички, уміння та звичаї [9, с. 14].

Визначені вище ключові поняття проблеми патріотичного виховання дошкільника мають орієнтувати дослідника на коректне оперування ними, усвідомлення специфіки кожного.

Критерії оцінки патріотизму як результату патріотичного виховання дошкільника

Планом реалізації дослідно-експериментальної роботи передбачається забезпечення дослідником послідовності, взаємопов'язаності та взаємозалежності усіх етапів дослідження, на кожному із яких вирішуватимуться певні завдання та застосовуватимуться певні методи.

Для виявлення стану вихованості патріотизму у дітей 5-7 років слід провести констатувальний експеримент. Зміст програми передбачає визначення експериментальної бази, добір діагностичних методик вивчення проблеми, а також розробки та використання відповідних методів визначення рівнів патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку.

Метою проведення констатувального експерименту у контрольній та експериментальній групах було визначення початкових (стартових) рівнів патріотичної вихованості старших дошкільників за відповідними показниками; одержання інформаційної бази для подальшого спостереження за динамікою патріотичної вихованості дітей 6-7 років контрольної та експериментальної групи.

Завдання констатувального експерименту:

- встановлення рівнів патріотичної вихованості старших дошкільників на початок дослідження;
- аналіз стану практики закладу дошкільної освіти щодо визначення ефективності процесу патріотичного виховання та виявлення чинників впливу на даний процес.

Розв'язання першого завдання констатувального експерименту потребує розробки відповідних критеріїв та їхніх якісних характеристик – показників. Нижче схарактеризовано авторський варіант критеріїв та показників вихованості патріотизму

Інформаційно-змістовий критерій визначає міру оволодіння дітьми достатнім об'ємом знань та уявлень про навколишній світ – свій край, свою країну, родину, людей, що живуть навколо тощо. Особливості пізнання дитиною навколишньої дійсності характеризуються тим, що світ є не тільки стабільним в її відчуттях, але може набувати релятивності. У віці 5-7 років у дитини формуються основи символічної функції свідомості, розвиваються сенсорні та інтелектуальні здібності. Дошкільник здатний ставити себе на місце іншої людини, оцінювати те, що відбувається, з позиції інших людей, розуміти мотиви їхніх дій, самостійно вибудовувати образ майбутнього результату продуктивної дії.

Інформаційно-змістовий критерій, з урахуванням його світоглядного та народознавчого підґрунтя, зумовлює такі знаннєві основи:

- 1) *суспільствознавчу (суспільнознавчий кругозір)*– знання про рідну країну, її назву, географію, природу, державні символи, видатних

людей тощо.

- 2) *родинно-культурологічну* – знання про свій рід, родинні традиції; обряди та традиції свого краю та свого народу; знання елементів культури свого народу та інших народів. Уміння порівнювати свою культуру з культурами інших народів. Знання творів українського фольклору та творів сучасної різножанрової дитячої культури.
- 3) *краєзнавчу* – знання та уявлення про своє рідне місто (село); рідний край (регіон) та їх місце на географічній карті України. Знання про краєзнавчі об'єкти свого міста, його назву та славетне минуле та сьогодення. Знання про природу та тваринний світ свого краю та України. Уявлення в розташуванні найважливіших об'єктів міста. Знання про професії людей, які працюють в місті, роль їхньої праці для всього міста, краю. Знання про видатних людей, уродженців міста (села), а також воїнів-земляків, які героїчно боронили свій край та Україну й тих, хто сьогодні захищає мир і спокій в країні.

Показниками даного критерію є опанування дитиною знаннями та уявленнями про родину, її традиції, про рідний край (місто чи село); оволодіння доступними уявленнями про патріотизм.

Емоційно-ціннісний критерій визначається в структурі сформованості патріотизму з огляду на необхідність урахування емоційного розвитку дитини у даному процесі. Доцільно базуватися на положеннях провідних фахівців про випереджальну та регулюючу роль емоцій старших дошкільників у процесі засвоєння ними соціального досвіду, накопиченого попередніми поколіннями, елементів культури рідного народу. Слід рахуватися із залежністю ефективності процесу засвоєння дитиною елементів соціального буття (що є важливою складовою патріотичного виховання) від її емоційного ставлення до цього.

Дитину-дошкільника відрізняє необмежена довіра до дорослого, емоційна сприйнятливність (відгук) та щирість почуттів, наслідуваність, навіюваність. У цьому віці емоції дитини все більше звільняються від

імпульсивності, спонтанності. Починають закладатися почуття відповідальності, справедливості, великодушності тощо, формується радість від ініціативної дії, отримується новий поштовх у розвитку соціальних емоцій у взаємодії з однолітками. У дитини поступово почуття співпереживання перетворюється у стійке утворення особистості і проявляється у різних за формою ситуаціях.

У період 6-7 років виділяються ціннісні орієнтації особистості, їх емоційне засвоєння, що визначається й закріплюється у діяльності. Це виражається у ставленні дитини до себе, інших людей, у розумінні й сприйнятті соціальних, моральних цінностей, родинних традицій тощо.

Емоційно-ціннісний критерій патріотичної вихованості старших дошкільників характеризується:

- ступенем переживання особистістю позитивного ставлення до знань, які стосуються своєї родини, народу – їх культури, історії тощо;
- виявом інтересу до інформації про родину, рідний край, Батьківщину;
- ціннісним ставленням дитини до себе та оточуючої дійсності.

Показники даного критерію: переживання інтересу та позитивні почуття щодо своєї родини, народу – їх культури, історії тощо; проявом емоційного відгуку на знайомство із художніми творами; уміння цінувати надбання національної культури.

Поведінково-діяльнісний критерій. Дієвість – характерна риса патріотизму, оскільки саме вона перетворює почуття на конкретні справи та вчинки, які покращують життя людей. Вже з дошкільного віку діти мають усвідомити, що патріот – це людина, яка не словами, а гідними вчинками та справами щоденно приносить користь Батьківщині. Основу поведінково - діяльнісного критерію становить особливості поведінки, орієнтація, діяльність, колективні та трудові уміння, спілкування рідною мовою, дотримання обрядів, залученість до громадського та культурного життя, шанування національних та родинних традицій, що в кінцевому підсумку визначає етнічні норми поведінки особистості. Перераховані характеристики

відображають практичну сферу розвитку особистості.

Оскільки патріотизм має дієвий характер, його виховання здійснюється в процесі організації пізнавальної та практичної діяльності дошкільників, в її індивідуальній та колективній формах. Старші дошкільники, взаємодіючи один з одним, здатні спрямовувати практичні дії на надання допомоги тим, хто її потребує. Їхня допомога іншим може визначатися задоволенням її потреб, полегшення страждань тощо, що необхідно пов'язувати у виховній роботі з орієнтуванням на ближнього: його стан, бажання тощо. Практична, почуттєво-предметна-діяльність, яка здійснюється дитиною в спільній діяльності з дорослим та однолітками, слугує основою розвитку почуттів, у тому числі – громадянських та патріотичних. Спільна діяльність дітей і дорослих має емоційно-чуттєву основу, спрямовується на формування у дитини дошкільного віку потреби висловити свої емоції в творчо-продуктивній, ігровій діяльності, а також в екологічній позиції, у збереженні природи рідного краю.

Показники поведінково-діяльнісного критерію: уміння турбуватися про оточуючих, піклуватися про близьких; наявність досвіду колективної діяльності суспільно-громадського спрямування; уміння опанування культурною спадщиною народу.

Компонентна структура патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку

Сформованість патріотизму у дитини 6-7 років значною мірою залежить від зовнішніх чинників, які об'єктивно впливають на її етнічну ментальність, особливості соціалізації, а також її особистісні характеристики - систему цінностей, інтереси, світогляд. На основі існуючого наукового доробку провідних фахівців з проблеми патріотичного виховання, схарактеризованого у відповідному розділі монографії, нижче розкрита найбільш поширена *структура патріотизму* дітей 6-7 років:

Когнітивний компонент має народознавче підґрунтя, засвічує обсяг, адекватність, глибину знань дошкільників, їхню пізнавальну спрямованість,

визначає міру обізнаності з народними традиціями, звичаями, обрядами України, її державними символами; усвідомлення дітьми своєї належності до малої та великої Батьківщини, розумінням змісту літературних творів, уміння аналізувати вчинки їх героїв. Включає інформаційний та змістовий елементи.

Емоційно-ціннісний компонент засвідчує розвиненість у дитини емоцій і почуттів; визначає її здатність до співпереживання рідним і близьким людям; інтерес до культурної спадщини свого народу, природи малої Батьківщини. Даний компонент характеризує сукупність особистісних та соціальних мотивів поведінки.

У дошкільному віці емоції не розглядаються як самостійний компонент патріотизму, а кваліфікуються як своєрідна передумова розвитку чуттєвого досвіду дитини. Дорослому важливо стимулювати розвиток почуттів та ставлень дошкільників, їх інтерес до різних явищ суспільного життя та інформації, пов'язаної із патріотизмом; розвивати емоційну сприйнятливість і чуйність, розширювати його світогляд, заохочувати намагання брати участь в суспільно корисних справах, стимулювати активну позицію щодо прояву патріотичних почуттів, заохочувати до добровільної участі в патріотичних заходах тощо [28, с. 14].

У період старшого дошкільного віку у дитини формується ціннісне ставлення до об'єктів та явищ дійсності. Означений процес відбувається як трансформація суспільних цінностей у особистісні надбання – коли певний об'єкт (явище) набувають для дитини привабливості, значущості, бажаності тощо. Суспільними цінностями є культурні надбання, вартісність яких визнана на різних рівнях суспільного буття – етнічному, національному, загальнолюдському [19, с. 43].

Поведінковий компонент визначає сформованість у дитини поведінки та пов'язаної із цим діяльності, комунікативних та трудових умінь, (*практична сфера*) передбачає визначення дитиною свого ставлення до навколишнього «проживанням» у добрих справах та вчинках, безкорисливий

прояв співчуття в діяльності та вчинках. Поєднує елементи поведінки та діяльності, що відображається у розробці критеріїв та їх показників вихованості патріотизму.

Врахування критеріїв (змістової характеристики) і компонентів (структурної характеристики) патріотизму дітей старшого дошкільного віку дозволить визначити особливості вихованості досліджуваної соціально-моральної якості особистості.

Розробка методики дослідження патріотичної вихованості старших дошкільників

Спрямованість експериментальної роботи на з'ясування стану патріотичного виховання дітей 5-7 років у закладі дошкільної освіти та сім'ї, визначення міри вихованості патріотизму як соціально-моральної якості дошкільника, встановлення особливостей впливу на нього сімейного і суспільного виховання забезпечить комплексний підхід до проблеми, сприятиме оцінці систематичності та ефективності роботи з прищеплення дітям старшого дошкільного віку основ патріотизму як системного утворення.

З цією метою доцільно використати такі методи:

- 1) методику понятійного словника, творчі завдання, ігри, складання оповідань за картками, модифіковані методики;
- 2) аналіз навчально-методичної документації (перспективні плани роботи ЗДО, плани роботи вихователів старшої групи);
- 3) анкетування вихователів і батьків;
- 4) спостереження за педагогічною діяльністю вихователів старшої групи щодо з'ясування використання ним методів, прийомів та засобів, які сприяють формуванню у дошкільників основ патріотизму.
- 5) обстеження матеріальної бази ЗДО щодо з'ясування умов для організації патріотичного виховання (за розробленими критеріями обстеження).

РОБОТА З ДОШКІЛЬНИКАМИ

Центральною особою на етапі констатації виступає дитина дошкільного віку. Тому доцільно схарактеризувати методи експериментальної роботи з дошкільниками, групуючи їх за кожним з виділених вище компонентів – інформаційно-змістовим, емоційно-ціннісним та поведінково-діяльнісним.

Авторський варіант комплексу методів подано нижче у зведеній таблиці, що спростить досліднику процес її розробки, дозволить оперативно розпочати експериментальну роботу.

Таблиця 1

Діагностичні методики та методи вимірювання показників за визначеними критеріями патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку

Компоненти	Показники	Методики та методи
<i>Когнітивний</i>	<ul style="list-style-type: none"> — розуміння основних понять, пов'язаних із патріотизмом — уявлення та знання про родину, її традиції; — уявлення про рідний край (місто чи село); — обізнаність з державними символами України, народними традиціями, обрядами, звичаями; 	<p>Методика понятійного словника (за Л. Шкретієнко)</p> <p>Творчі завдання «Сім'я», «Сімейні події»</p> <p>Гра «Турист»</p> <p>Методика розповіді за картками «Державні символи України» (за Л. Шкретієнко)</p>
<i>Емоційно-ціннісний</i>	<ul style="list-style-type: none"> — переживання інтересу та позитивного ставлення до знань, які стосуються своєї родини, народу – їх культури, історії тощо; — інтерес до взаємодії з елементами національної культури; — прагнення пишатися своєю сім'єю, батьківщиною, підтримувати родинні традиції; — бажання жити та діяти за нормами суспільно прийнятої моралі, залучатися до суспільно корисних заходів тощо; 	<p>Модифікована методика М. Шиловой;</p> <p>цілеспрямовані педагогічні спостереження за дітьми у процесі поліхудожньої діяльності;</p> <p>Модифікована методика «Я – патріот» Т.М. Маслової.</p>

Поведінковий	<ul style="list-style-type: none"> — уміння турбуватися про оточуючих, надавати допомогу; — наявність досвіду колективної діяльності суспільно-громадського спрямування; — намагання виявляти любов та турботу про членів родини — уміння опанування культурною спадщиною народу 	<ul style="list-style-type: none"> бесіда з дітьми ситуації вільного вибору (за Л. Кокуєвою) аналіз продуктів художньо-творчої діяльності дітей
---------------------	--	--

Детальніше про комплекс методів під кожний компонент структури патріотизму дошкільників йтиметься нижче.

Методи дослідження когнітивного компонента патріотизму дошкільників.

З метою вивчення рівня патріотичної вихованості дошкільників за *когнітивним компонентом* (уявлення та знання про родину, її традиції; уявлення про рідний край (місто чи село); обізнаність з державними символами України, народними традиціями, обрядами, звичаями; оволодіння доступними уявленнями про поняття «патріотизм») використовувалися: методика понятійного словника (за Л. Шкрєбтїєнко); гра «Турист»; розповіді за картками; методика «Державні символи України» (за Л. Шкрєбтїєнко); бесіда-опитування.

Методика понятійного словника

Розроблена Л. Шкрєбтїєнко [39, с. 99]. Спрямована на отримання відповідей дітей на запитання, які передбачали з'ясування розуміння дітьми найважливіших понять, пов'язаних із патріотизмом: «як ти розумієш слово «Батьківщина?»», «як ти розумієш слово «сім'я?»», як ти розумієш «рідні люди?»», як ти розумієш «рідний дім?»», як ти розумієш «рідна країна?». Кожне питання містить ключове слово, яке характеризує патріотичні почуття дитини. Відповіді кожної дитини занотовуються та аналізуються.

Проведення даної методики надає можливість для експериментатора

визначити як правильність та достатню повноту щодо тлумачення кожною дитиною обраних понять, а також з'ясувати ставлення дитини до певних суспільних категорій та явищ через почуття (емоційна налаштованість, експресивність мовлення). У ході проведення цієї методики у якості додаткової інформації експериментальної роботи з'ясовується мотивація дитини на взаємодію з елементами суспільного життя.

Якісний аналіз відповідей учасників експерименту здійснюється за наступним оцінюванням:

3 бали (високий рівень показника) – знає та може пояснити усі основні поняття.

2 бали (середній рівень показника) – пояснює запропоновані поняття неповністю, уявлення несистематизовані;

1 бал (низький рівень показника) – у поясненні припускається помилок, уявлення нечіткі або фрагментарні;

З метою визначення рівнів уявлень дітей про образно-змістове наповнення понять сім'я, рід, родина, велика та мала Батьківщина проводяться бесіди або діагностичні завдання. Нижче наведено приклади двох діагностичних завдань.

Завдання №1 «Сім'я».

Розроблено С. Матвієнко. *Мета:* виявити наявність у дитини знань і уявлень про поняття «сім'я», про склад своєї сім'ї.

Експериментатор, організовуючи бесіду за картинками, акцентує увагу дитини на складі сім'ї, родинних зв'язках і відносинах, потім пропонує їй назвати членів своєї сім'ї. Дитина називає, а педагог записує в «променях» сонця імена членів сім'ї дитини. Потім дитині пропонується, дивлячись на малюнок, відповісти на питання: «Як можна назвати малюнок?», «Чому думаєш, що всі ці люди – твоя сім'я?», «Що таке сім'я?», «У тебе велика сім'я?»

Для оцінки результатів використовуються наступні критерії:

- 1) дитина знає членів своєї сім'ї;

- 2) правильно характеризує ознаки сім'ї;
- 3) співвідносить зміст укладеної картинки з відносинами близьких людей всередині своєї сім'ї.

Виконання даного завдання оцінюється наступним чином:

3 бали (високий рівень показника) – активні при відповідях, із задоволенням міркують і самостійно відповідають на питання педагога. Знають і називають членів своєї сім'ї, встановлюють родинні зв'язки між її членами, називають сімейні традиції.

2 бали (середній рівень показника) – діти впоралися із запропонованими завданнями за допомогою педагога. Вони недостатньо активні та ініціативні при відповідях.

1 бал (низький рівень показника) – відповіді дітей були короткі, у висловлюваннях утруднювалися навіть за допомогою педагога. Твори з морально-патріотичною проблематикою не викликали інтересу.

Завдання №2 «Сімейні події»

Розроблено С. Матвієнко. *Мета:* виявити уявлення дитини про сімейні традиції, вміння розповідати про сформовані традиції в його родині, про досягнення сім'ї.

Експериментатор з'ясовує у дитини про які сімейні події розповідають фотографії, які вона принесла на заняття, просить пояснити значимість і важливість подій, зображених на фотографії. Педагог робить акцент на традиціях і цінностях сім'ї. Нагадує про те, що фотографії необхідно зберігати в «сімейному альбомі». Пропонує дитині розповісти про значущі події, відображені на фотографіях дитини.

Оцінювання результатів даної методики:

3 бали (високий рівень показника) – діти із задоволенням ділилися враженнями, розповідали про сімейні традиції, їх значущість; проявляли емоційну чуйність до художніх образів з морально-патріотичним змістом, співпереживали героям.

2 бали (середній рівень показника) – при виконанні завдань дітям була

потрібна додаткова допомога педагога, утруднювалися в зіставленні вчинків героїв творів зі своїми власними вчинками, з вчинками близьких людей.

1 бал (низький рівень показника) – цих дітей не цікавили обговорення на сімейну тематику, не виявляли інтересу до художньої діяльності як способу вираження своїх моральних почуттів, пасивні, замкнуті.

Важливим показником цього критерію патріотичної вихованості дітей є сформованість у них уявлень про рідний край, його історію та сьогодення, його видатних людей, події, які відбувалися в місті або селі. Задля перевірки означеного показника ефективно використовувати *творчі завдання*. Приклад наведено нижче.

Творче завдання «Турист»

Розроблено С. Матвієнко. Спрямована на визначення сформованості у дітей уявлень про рідне місто.

Дітям пропонується розповісти людині, яка тільки-но приїхала з іншої країни до нашого міста, улаштувати своєрідну екскурсію ним і розповісти про найвизначніші та найулюбленіші куточки міста, надати якомога більше інформації про його своєрідність та вказати, за що саме ти любиш своє місто.

Результати відповідей дітей та їхня участь у творчому завданні оцінюється за трибальною системою:

3 бали (високий рівень показника) – не надає відповіді, не включається до обговорення на підставі обмеженості уявлень про малу батьківщину – рідне місто;

2 бали (середній рівень показника) – визначає обмежене коло знань та уявлень стосовно міста; відповіді пов'язані із рідною вулицею або дитячим садком;

1 бал (низький рівень показника) – знає достатню кількість інформації про пам'ятки історії та культури міста, його парки, музеї, події сьогодення тощо.

Важливим елементом проведення експериментальної роботи за інформаційно-змістовим компонентом патріотичної вихованості дошкільників є з'ясування обізнаності дошкільників з державними символами України, народними традиціями, обрядами, звичаями.

Методика «Державні символи України»

Розроблена Л. Шкрєбтїєнко. Мета – виявлення знань дошкільників про державні символи України.

Дітям пропонується з цілого ряду карток, на яких зображено прапори та герби різних країн, якнайшвидше вибрати ті, на яких зображено прапор та герб України. Надалі експериментальна робота доповнюється обговоренням таких питань, як «Що означає герб України?», «Чому для прапора України вибрано саме такі кольори?», «Які державні символи України ти ще знаєш (гімн України)», «Як треба ставитися до державних символів України?». Після постановки основних питань, з метою більш глибоко дослідження ставлення дитини до державних символів країни, можна використовувати додаткові питання, як-от: «Як потрібно поводитися, коли звучить гімн?», «Де ви ще чули цю мелодію?» [39, с. 101].

З метою розширення можливостей діагностування обізнаності дітей символікою українського народу, відповідно до логіки експериментальної частини дослідження, можна проводити роботу за картками, на яких зображені символи України (вишитий рушник, калина, соняшник, лелека тощо).

При оцінці відповідей дітей ураховуються аргументованість відповідей, емоційність висловлювання. Відповіді дітей оцінюються за трибальною системою:

3 бали (високий рівень показника) – знання символів України, повні, емоційні висловлювання своїх думок з приводу їх застосування;

2 бали (середній рівень показника) – несистематизовані уявлення про значення символів України та стосовно їх застосування;

1 бал (низький рівень показника) – фрагментарні уявлення про значення

символів України, небажання брати участь у виконанні завдання.

Узагальнені характеристики показників за когнітивним компонентом патріотичної вихованості старших дошкільників та рівнями його сформованості надано у табл. 2.

Таблиця 2

**Узагальнені рівневі характеристики показників
за когнітивним компонентом**

Параметри	Рівні сформованості		
	високий	середній	низький
Розуміння основних понять, пов'язаних із патріотизмом	3 бали	2 бали	1 бал
Уявлення та знання про родину, її традиції	3 бали + 3 бали	2 бали + 2 бали	1 бали + 1 бал
Уявлення про рідний край (місто чи село)	3 бали	2 бали	1 бал
Обізнаність з державними символами України, народними традиціями, обрядами, звичаями	3 бали	2 бали	1 бал

**Методи дослідження емоційно-ціннісного компонента
патріотизму дошкільників**

Нижче подається авторський варіант комплексу методів для з'ясування рівня патріотичної вихованості дошкільників за *емоційно-ціннісним компонентом* (переживання позитивного ставлення до знань, які стосуються своєї родини народу – їх культури, історії тощо; сформованість почуття любові до природи рідного краю; інтерес до взаємодії з елементами національної культури), дібрано модифіковану методику М. Шилової та цілеспрямоване педагогічне спостереження.

Методика М. Шилової

Автором обрано 5 показників, які здатні до комплексної

характеристики окремих показників емоційного та мотиваційного критеріїв патріотичної виховності дошкільників. Відповідно за кожним показником формулюються ознаки якостей, які формуються у дитини (від вищого до нижчого рівня). Забезпечення більш точних результатів стосовно вихованості патріотизму у дитини за обраними показниками досягається шляхом включення до процедури методики незалежних експертів – батьків дитини та її вихователів. Отримані у процесі діагностування бали підсумовуються й вираховується середньо арифметичний показник [11].

Модифіковану методику М. Шиловой надано у табл. 3

Таблиця 3

Визначення рівнів патріотичної вихованості у дошкільників емоційно-ціннісного компонента за методикою М.І. Шиловой

Показник	Рівні вихованості	Кількість балів (від 3 до 1)
Інтерес до своєї родини, її культурних традицій, встановлення зв'язку поколінь	Високий рівень: виявляє стійкий інтерес та позитивну емоційне ставлення до вивчення життя та традицій своєї родини, пишається нею, визначає уміння розпізнавати та описувати свої почуття, переживання; розповідає про це іншим;	3 бали
	Середній рівень: інтерес до родини нестійкий та підтримується за спонукання дорослих;	2 бали
	Низький рівень: не виявляє інтересу до своєї родини. Відсутнє усвідомлення спадкоємності родинних зв'язків, причетності до свого роду.	1 бал
Інтерес до історії та сьогодення своєї малої батьківщини (міста / села)	Високий рівень: виявляє стійкий інтерес та позитивне емоційне ставлення до вивчення історичного минулого та сьогодення свого міста, пишається ним, із задоволенням розповідає про нього;	3 бали
	Середній рівень: інтерес до нестійкий та підтримується за спонукання дорослих;	2 бали
	Низький рівень: не виявляє інтересу до	1 бал

	вивчення свого міста	
Інтерес до історії та культури України	Високий рівень: цікавиться історичним минулим Батьківщини, розповідає про це іншим	3 бали
	Середній рівень: знайомиться з історичним минулим України за спонукання дорослих;	2 бали
	Низький рівень: не визначає інтересу до вивчення історії та культури Батьківщини	1 бал
Сформованість почуття любові до природи рідного краю	Високий рівень: любить і береже природу рідного краю, спонукає до цього інших	3 бали
	Середній рівень: бере участь в еколого збережувальних заходах за спонуки дорослих	2 бали
	Низький рівень: визначає байдуже та споживацьке ставлення до рідної природи	1 бал

З метою з'ясування сформованості інтересу дітей до взаємодії з елементами національної культури застосовується метод *цілеспрямованого педагогічного спостереження* у процесі поліхудожньої діяльності (театралізована діяльність, робота з фольклорними (музичними, літературними, хореографічними) творами, зображувальна діяльність, заняття художньою працею, у тому числі – за використання елементів декоративно-ужиткового мистецтва тощо).

Спостереження

Мета спостереження: дослідити емоційні прояви дітей дошкільного віку під час їх спілкування з творами української культури.

Об'єкт спостереження: діти старшої дошкільної групи.

Суб'єкт спостереження: експериментатор.

Предмет спостереження: емоційні прояви (міміка, жести, образність мовлення) дітей.

Завдання спостереження:

- 1) з'ясувати здатність до виявлення дітьми інтересу, бажань та захоплення до можливості включатись в різні види поліхудожньої діяльності з елементами народної культури, що дозволяє простежити патріотичну позицію дитини.

Форма фіксації результатів спостереження: протокол. Бланк протоколу.

Узагальнені характеристики показників за емоційно-ціннісним компонентом патріотичної вихованості старших дошкільників за рівнями надано у табл. 4.

Таблиця 4

**Узагальненні рівневі характеристики показників
за емоційно-ціннісним компонентом**

Параметри	Рівні сформованості		
	високий	середній	низький
Переживання інтересу та позитивного ставлення до знань, які стосуються своєї родини, народу – їх культури, історії тощо	5 позитивних відповідей по 3 бали	5 достатніх відповідей по 2 бали	5 отриманих відповідей по 1 балу
Інтерес до взаємодії з елементами національної культури	3 бали	2 бали	1 бал

З метою визначення патріотичної вихованості дітей дошкільного віку (прагнення підтримувати родинні традиції; бажання жити та діяти за нормами суспільно прийнятої моралі, залучатися до суспільно корисних заходів тощо; бажання бути схожим на героїв минулого та сучасності) задля чого використовуються: модифікована методика «Я – патріот» Т. Маслової, ситуації вільного вибору (за Л. Кокуєвою), творчі завдання патріотичного спрямування.

Методика «Я – патріот»

Модифікована методика Т. Маслової [12]. Має на меті виявити здатність дошкільників пишатися своєю сім'єю, батьківщиною, намагання діяти за нормами суспільно-прийнятої моралі, суспільно-корисних заходів [12].

Зміст методики: методика складається із 10 питань.

1. Чи любиш ти свою сім'ю? За що саме?
2. Чи любиш ти Україну? За що саме?
3. Чи пишаєшся ти тим, що живеш в Україні?
4. Чи хотів би ти її обороняти?
5. Чи подобається тобі природа навколо тебе?
6. Чи хотів би ти її оберігати? Як саме?
7. Чи є у тебе улюблені куточки у нашому місті?
8. Як ти ставишся до людей, які погано поводять себе на вулицях міста? Ти будеш брати приклад з їхньої поведінки?
9. Чи хотів би ти стати справжнім патріотом України?
10. Що б ти робив, щоб Україна стала ще кращою?

Критерії оцінювання:

2 бали (високий рівень показника) – вмотивована позиція, самостійне, розгорнуте та обґрунтоване висловлювання;

1 бал (середній рівень показника) – хитка, невизначена позиція, відповідь необґрунтована та надіється за допомоги дорослого;

0 балів (низький рівень показника) – відсутність особистісної мотивації на патріотичні визначення або відсутність відповіді.

Рівні за кількістю набраних балів:

від 15 до 20 балів – високий рівень;

від 7 до 14 балів – середній рівень;

від 0 до 6 балів – низький рівень;

Отримані результати проведеної методики Т. Маслової «Я – патріот» заносяться у відповідний бланк (табл. 5) для кожного етапу експерименту (констатувального та контрольного).

**Результати першого дослідження патріотичної вихованості у дітей
дошкільного віку за модифікованою методикою
Т.М. Маслової «Я – патріот»**

Ім'я та прізвище дитини	Номер питання, результати у балах										Усього	(%)
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>		

**Методи дослідження поведінкового компоненту
патріотизму дошкільників**

Важливим елементом діагностичної роботи за *поведінковим компонентом* патріотичної вихованості старших дошкільників є з'ясування наявності у дітей досвіду патріотичної поведінки, який закладається у даний віковий період через включення малят до різних видів суспільно-корисної, практичної роботи та сформованості щодо цього відповідних навичок та звичок.

З метою перевірки таких показників, як уміння турбуватися про оточуючих, надавати допомогу; наявність досвіду колективної діяльності суспільно-громадського спрямування з дошкільниками проводиться бесіда

Індивідуальна бесіда.

Розроблено С. Матвієнко. Бесіда складається із 10 запитань.

Мета: виявлення наявності у дитини досвіду суспільно-корисної діяльності, наявності активної життєвої позиції по відношенню до благоустрою рідного міста; піклування про свою сім'ю, бажання брати участь у родинних та суспільно значущих заходах.

1. Як часто ти гуляєш рідним містом? Тобі подобається наше місто?
2. Чи вважаєш ти, що слід його берегти?
3. Як ти слідкуєш за чистотою міста – не засмічуєш його, не ламаєш зелених насаджень тощо.
4. Чи береш ти участь у заходах та святах, як проводиться у нашому місті?
5. Чи береш ти активну участь у спільних справах своєї родини?
6. Як ти піклуєшся про своїх рідних?
7. Чи береш ти активну участь у заходах, які проводяться у дитячому садку? У яких саме? Чи подобаються тобі такі справи?
8. Чи створював ти поробки (подарунки) для захисників України?
9. Чи подобається тобі відвідувати музеї, театр?
10. Як би ти був чарівником, щоб ти вдіяв, щоб наше місто було ще кращим?

Критерії оцінювання відповідей дітей:

так (позитивна, розгорнута відповідь) – 1 бал;

ні (негативна відповідь або відсутність такої) – 0 балів;

Рівні за кількістю набраних балів:

від 8 до 10 балів – високий рівень;

від 4 до 7 балів – середній рівень;

від 0 до 3 балів – низький рівень;

З метою з'ясування розвитку у дітей потреби у прояві турботи про близьких людей; здатності співвідносити власні дії із суспільно прийнятими нормами моралі, наявності бажання включатися до суспільно-корисних заходів застосовуються *ситуації вільного вибору* (за Л. Кокуєвою) та творчі завдання [16]. Розглянемо їх більш детально.

Ситуації вільного вибору

Ситуація №1.

На «столику подиву» в лексичному блоці «Наші свята», зліва на столі

діти знаходять фотографію чиєїсь мами і зображення яскравого променистого сонця. Вихователь задає питання: «чому на столику з'явилися ці предмети, про що вони нам нагадують?». Діти висловлюють припущення про наближення першого весняного свята – «Свята жінок» або «Свята мами». А потім праворуч на столику знаходять тазик із землею, коробочки з насінням, кольорові фломастери, папір. Вихователь задає наступні питання: «що ми знаємо про ці предмети? Для чого ми можемо їх використовувати? Хто з вас хоче виростити або намалювати в подарунок мамі, бабусі першу весняну квітку?».

Відповіді дітей оцінюються за трибальною системою:

3 бали (високий рівень показника) – проявляє ініціативу та самостійність при виконанні завдання, бажає виконати його якнайкраще;

2 бали (середній рівень показника) – не одразу включається до роботи, проте із бажанням працює, для завершення роботи може звертатися за допомогою;

1 бал (низький рівень показника) – вважає включення до роботи поставленим педагогом завданням, не вмотивований до пошуку цікавих рішень. Потребує постійної допомоги при виконання роботи.

Ситуація №2

Вихователь сповіщає дітей: «Сьогодні до дитячого садка не прийшов Андрійко: він захворів». Вихователь задає питання: «хто хоче йому поспівчувати і допомогти одужати?», «Яким чином це краще зробити?». Або вихователь повідомляє: «Наша Ніна Іванівна (помічник вихователя) погано себе почуває. Хто хоче їй допомогти? Як можна їй допомогти?».

Відповіді дітей оцінюються за трибальною системою:

3 бали (високий рівень показника) – одразу визначає потребу потурбуватися про здоров'я товариша. Пропонує варіанти допомоги та свою участь щодо цього.

2 бали (середній рівень показника) – потреба допомоги товаришу

пов'язана із прийняттям колективного рішення. Власна допомога однолітку може визначатися пропозиціями інших дітей.

1 бал (низький рівень показника) – не визначає необхідності та бажання прояву турботи про друзів

З тим, щоб визначити рівень патріотизму у дошкільників за таким показником, як уміння опановувати культурну спадщину народу, проводяться діагностичні методики, спрямовані розв'язання дітьми спеціально розроблених дослідником ситуативно-ігрових завдань. Нижче схарактеризовано серію таких завдань, розроблених В. Лапно [19] та модифікованих нами відповідно специфіки нашої наукової роботи.

Дослідницька методика «Одягни в народний костюм»

Мета: З'ясувати оволодіння дітьми навичками визначення компонентів українського національного костюму.

Матеріал: зображені на картинках український, молдавський та білоруський національні костюми: ляльки-мультики хлопчик та дівчинка (вирізані з картону).

Хід дослідження. Дитині пропонується одягнути хлопчика й дівчинку в національний український костюм. Для цього спочатку треба дібрати всі його компоненти.

Виконання цього завдання оцінюється наступним чином:

3 бали (високий рівень показника) – завдання виконано безпомилково та самостійно;

2 бали (середній рівень показника) – завдання виконано з незначними помилками. Допомога дорослого незначна.

1 бал (низький рівень показника) – завдання виконано із суттєвими помилками за суттєвої допомоги.

Дослідницька методика «Знайди помилку»

Мета: визначення сформованості у дітей уміння визначати елементи народних розписів (посуд, кераміка, іграшка); специфіку регіональної

вишивки (кольорова гамма, візерунок, тощо); сформованість оціночно-контрольних дій (ОКД).

Дослід проводиться з дітьми старшого дошкільного віку.

Дитині пропонують розглянути:

а) 10 малюнків однолітків (декоративне малювання) і визначити, за якими мотивами народних українських розписів вони виконані; знайти елементи, що не властиві, наприклад, петриківському (чи опішнянському, Косовському, тощо) розпису;

б) розглянути 10 українських народних іграшок, знайти яворівські, косівські, іграшки або 10 іграшок, розписаних дітьми певним видом розпису з наявними елементами іншого розпису. Дитина повинна знайти помилки (зайві елементи або їх відсутність).

Виконання завдання оцінюється наступним чином:

3 бали (високий рівень показника) – завдання виконано безпомилково та самостійно;

2 бали (середній рівень показника) – завдання виконано з незначними помилками. Допомога дорослого незначна.

1 бал (низький рівень показника) – завдання виконано із суттєвими помилками за суттєвої допомоги.

Дослідницька методика «Художники»

Мета: З'ясувати вміння дітей відтворювати елементи регіонального орнаменту.

Дослідник проводить коротеньку бесіду з дітьми про орнамент того регіону, де живуть діти (Полісся, Поділля, Закарпаття тощо). Діти розглядають посуд, керамічні вироби (увага не акцентується на окремих елементах виробів, вони дітям вже знайомі за попередніми заняттями). Потім усі вироби заховують. Дітям пропонується уявити, що вони художники, і їм потрібно відтворити картину за мотивами орнаменту свого регіону. Далі дитина має назвати кожний елемент.

За поведінковим компонентом у якості контрольних методик застосовуються такі, як вивчення навчально-методичної документації (планів роботи закладу освіти, перспективного планування роботи вихователів групи), метод незалежних експертиз (анкетування / інтерв'ювання педагогів та батьків вихованців) щодо з'ясування того, наскільки дитина включена до різних видів практичної діяльності, що може конкретизувати дані щодо сформованості у неї основ патріотизму.

Виконання даного завдання оцінюється наступним чином:

3 бали (високий рівень показника) – завдання виконано безпомилково та самостійно;

2 бали (середній рівень показника) – завдання виконано з незначними помилками. Допомога дорослого незначна.

1 бал (низький рівень показника) – завдання виконано із суттєвими помилками за суттєвої допомоги.

Отже, узагальнення характеристик показників за поведінковим компонентом патріотичної вихованості старших дошкільників за рівнями надано у табл. 7.

Таблиця 7

**Узагальненні рівневі характеристики показників
за поведінковим компонентом**

Параметри	Рівні сформованості		
	високий	середній	низький
Уміння турбуватися про оточуючих, надавати допомогу; Наявність досвіду колективної діяльності суспільно-громадського спрямування	від 15 до 20 балів	від 7 до 14 балів	від 0 до 6 балів
Уміння опанування культурною спадщиною народу	3 завдання по 3 бали	3 завдання по 2 бали	3 завдання по 1 балу

РОБОТА З ДОРΟΣЛИМИ

Оскільки ефективність роботи з патріотичного виховання багато у чому залежить від виховання основ патріотизму у дошкільному закладі та сім'ї, важливим є застосування діагностичних методик у напрямі роботи з вихователями базових закладів дошкільної освіти та батьками вихованців старшої групи. Переважна більшість запропонованих методик є авторськими.

РОБОТА З ПЕДАГОГАМИ

Аналіз навчально-методичної документації

Завдяки йому визначається логіка планування педагогічної роботи, пов'язаної із патріотичним вихованням дітей 6-7 років, наскільки її спрямованість відповідає вимогам державних нормативних документів – Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (від 16. 06. 2015 р. № 641) [18], Листі МОН № 1/9-523 (від 16.08.19 року) «Про національно-патріотичне виховання у закладах освіти у 2019/2020 навчальному році» [33], Інструктивно-методичних рекомендаціях МОН України «Про організацію національно-патріотичного виховання у дошкільних навчальних закладах» (2016 р.) [13].

У розробці критеріїв аналізу навчально-методичної документації закладу дошкільної освіти доцільно користуватися матеріалами парціальної програми національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку «Україна – моя Батьківщина» [38], у якій розкрито зміст роботи зі старшими дошкільниками за освітніми лініями Базового компонента дошкільної освіти в Україні з урахуванням національно-патріотичної складової, елементів народознавства та краєзнавства.

Анкетування вихователів

Проводиться з метою визначення їхньої компетентності стосовно проблеми патріотичного виховання дошкільників, дозволяє визначити, наскільки їхня готовність до проведення даної роботи може впливати на ефективність патріотичного виховання дітей у ЗДО загалом, у старшій групі

– зокрема; опосередковано (через відповіді педагогів) визначити ефективність умов, створених у садку щодо проведення роботи даного виду; виявити ставлення педагогів ЗДО до проблеми виховання патріотизму у дітей та ряд інших позицій.

Пропонується орієнтовний зразок такої анкети.

Мета анкетування: виявити ставлення вихователів до проблеми патріотичного виховання дітей дошкільного віку; визначити осмислення поняття «патріотичне виховання» стосовно дітей дошкільного віку; з'ясувати питання щодо організації змісту освітньо-виховної роботи з патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку.

Анкета для вихователів

Шановні працівники ЗДО! Просимо Вас щиро відповісти на запитання анкети. Ваші відверті відповіді допоможуть у практичному вивченні проблеми патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку.

1. Ваша освіта _____
2. Ваш педагогічний стаж _____ років
3. Зазначте, будь-ласка вікову групу ЗДО, з якою Ви працюєте _____

Блок 1

1. Розкрийте сутність поняття «патріотичне виховання»? _____
2. Що впливає на виховання патріотизму в дитини старшого дошкільного віку?
 - A. Виховання у сім'ї;
 - B. Вплив оточуючого середовища;
 - C. Вплив педагогічно створеного середовища в ЗДО.
 - D. Інші фактори (назвіть їх) _____
3. Якими методами Ви здійснюєте патріотичне виховання на заняттях? _____
4. Яку увагу Ви приділяєте формуванню патріотизму на заняттях?
 - A. Велику;

- В. Достатню;
 - С. Недостатню.
5. Яку увагу Ви приділяєте патріотичному вихованню у поза навчальній роботі?
- А. Велику;
 - В. Достатню;
 - С. Недостатню;
6. Які форми організації життєдіяльності найбільшою мірою сприяють формуванню патріотизму в старших дошкільників?
- А. Заняття
 - В. Екскурсії
 - С. Самостійна діяльність дітей
 - Д. Виховні заходи патріотичного спрямування

Блок 2

7. Наскільки ефективним, на Вашу думку, є розвивальне середовище закладу дошкільної освіти щодо виховання у дітей основ патріотизму?
- А. Великою мірою ефективно;
 - В. Достатньо ефективно;
 - С. Практично неефективно.
8. Чи володієте Ви методикою проведення художньо-красознавчої роботи з дітьми дошкільного віку?
- А. Гарно володію;
 - В. Достатньою мірою володію;
 - С. Практично не використовую у своїй роботі.
9. Які заходи художнього красознавства Ви проводили в останній період? _____
10. Наскільки ефективно Ви використовуєте потенціал музейної педагогіки?
- А. Ефективно використовую;

В. Достатньою мірою використовую;

С. Практично не використовую

11. Наскільки ефективною є взаємодія із родинами вихованців, яку Ви проводите з питань патріотичного виховання дітей?

А. Великою мірою ефективною;

В. Достатньо ефективною;

С. Практично неефективною.

Блок 3

12. Оцініть рівень сформованості основ патріотизму дітей Вашої групи.

А. Високий;

В. Достатній;

С. Належний.

13. Оцініть якість своєї роботи з формування патріотизму у дітей старшого дошкільного віку:

А. Висока;

В. Належна;

С. Неналежна.

14. Чи хотіли б Ви підвищити рівень своїй компетентності стовно використання сучасних методів та технологій патріотичного виховання дітей:

А. Так;

В. Ні

15. Як причини, на Вашу думку, заважають Вам більш ефективно проводити роботу щодо патріотичного виховання дітей? _____

Педагогічне спостереження

Дозволяє з'ясувати методичні основи роботи вихователів щодо патріотичного виховання дошкільників; проводити цю роботу систематично, планомірно, упродовж тривалого періоду. Задля проведення спостереження попередньо складається план (бланк спостереження) та відповідний протокол, у якому передбачається, що та як слід спостерігати, а також

фіксувати факти педагогічної роботи, які розкривають її ефективність

У контексті даного експериментального дослідження автором укладено наступні матеріали спостереження: його бланк та протокол.

БЛАНК СПОСТЕРЕЖЕННЯ

за діяльністю вихователя за використання ним методичних основ роботи з патріотичного виховання старших дошкільників

Вид діяльності дітей	Предмет спостереження	Методи, методичні прийоми та засоби, які використовує вихователь з виховання у дітей патріотизму	Опора на емоційно - почуттєв у сферу дітей	Опора на самостійність та творчість дітей у засвоєнні ними інформації, пов'язаної із патріотизмом	Переважає чи наочно-образного викладу матеріалу
	Заняття з народознавства (або ознайомлення із соціумом)				
	Відвідування міні-музею ЗДО				
	Самостійна художньо-продуктивна діяльність дітей, пов'язана із патріотичною тематикою				
	Виховний захід				
	Трудова діяльність дітей (праця на ділянці)				

Програма спостереження

Мета спостереження: дослідити особливості володіння методикою проведення роботи з патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку у різних формах освітньо-виховної роботи.

Об'єкт спостереження: вихователі ЗДО.

Суб'єкт спостереження: експериментатор.

Предмет спостереження: методичні аспекти (методи, методичні прийоми, засоби), які використовує вихователь у патріотичному вихованні дітей старшого дошкільного віку.

Завдання спостереження:

1) Визначити дотримання вихователем методики роботи щодо формування патріотичних почуттів старших дошкільників.

2) Визначити ефективність роботи педагога щодо володінням ним арсеналом методичних засад патріотичного виховання дітей 6-7 років.

Форма фіксації результатів спостереження: протокол. Бланк протоколу.

Вид спостереження: цілеспрямоване, вибіркове, безпосереднє, зовнішнє, ситуативне, систематичне.

Важливим елементом діагностування стану патріотичного виховання у закладі дошкільної освіти, виявлення умов ефективності для реалізації цього процесу є **обстеження матеріальної бази ЗДО та матеріального оснащення вікової групи**. З цією метою розробляються відповідні критерії обстеження на основі Інструктивно-методичні рекомендації «Про організацію національно-патріотичного виховання у дошкільних навчальних закладах» (додаток до листа МОН від 25 липня 2016 р. №1/9-396) [13].

Експериментальна робота щодо з'ясування ефективності роботи з патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку виявиться більш ґрунтовною та виваженою, якщо буде проведено діагностування рідних дошкільників, включених до експерименту.

РОБОТА З БАТЬКАМИ

Анкетування батьків

Стосується членів родини дітей старшої групи Дозволяє визначати ставлення батьків до проблеми патріотичного виховання; особливості збереження родинних традицій, їх відтворення в сучасній сім'ї та залучення

щодо цього дітей, привчання дітей до виконання обов'язків стосовно сім'ї, а також спрямованості батьків на співпрацю із ЗДО стосовно виховання дітей у дусі патріотизму.

Нижче подано зразок складання запитань анкети для батьків (модифіковано матеріали з джерела Інтернет [32]).

Шановні батьки! З метою вдосконалення спільної роботи закладу і сім'ї в напрямі патріотичного виховання вашої дитини і групи в цілому просимо Вас заповнити цю анкету. В анкеті два типи запитань: тестові, де необхідно просто підкреслити ваш варіант відповіді, та відкриті, де відповідь треба вписати. Нагадуємо, що неправильних відповідей бути не може!

1. Чи вважаєте ви патріотичне виховання необхідною умовою гармонійного розвитку вашої дитини?

- Так;
- ні;
- я не замислювався (-лась) над цим питанням.

2. Хто повинен займатись патріотичним виховання вашої дитини?

- Дошкільний заклад;
- батьки;
- бабусі та дідусі;
- комплексний підхід.

3. Чи знає дитина походження свого імені, прізвища?

- Так;
- ні;
- частково.

4. Чи відвідуєте ви разом з дитиною музеї, театри?

- Так;
- ні, не вважаю це потрібним;
- ні, не маю часу;
- іноді.

1. Як і де ви проводите час поза домівкою? _____
2. Чи вивчаєте Ви з дитиною історію та культуру свого міста (села) ?
 - Так;
 - ні;
6. Які традиції існують у вашій родині? _____
7. Чи залучаєте ви дитину до посильної участі в підготовці сімейних свят?
 - Так;
 - ні, не вважаю це потрібним;
 - іноді;
 - ваш варіант: (рядок).
8. Як часто дитина спілкується з дідусями та бабусями (з прабабусею та прадідом)? _____
9. Чи є у дитини в сім'ї свої обов'язки та які? _____
10. Наскільки сумлінно Ваша дитина підходить до виконання обов'язків у сім'ї? _____
11. Чи берете Ви участь у спільних із дитячим садком патріотичних заходах?
 - Так;
 - ні, не вважаю це потрібним;
 - ні, не маю часу;
 - іноді.

Дякуємо за співпрацю

Комплекс схарактеризованих вище методів визначення міри сформованості компонентів патріотичного виховання дошкільників дозволить визначити рівні патріотичної вихованості досліджуваних 5-7 років, а методів роботи з вихователями дошкільного закладу та батьками – з'ясувати специфіку впливу сімейного і суспільного виховання на досліджуване явище.

Характеристика рівнів вихованості у старших дошкільників патріотизму як соціально-моральної якості

За середньоарифметичними даними кількісних показників за усіма критеріями було визначено три рівні патріотичної вихованості старших дошкільників: високий, середній, низький.

До **високого рівня** патріотичної вихованості відносяться діти, які мають достатньо великий для даного віку обсяг знань про родину, рідний край, Батьківщину. Набутий обсяг знань діти можуть використовувати в аргументації власної думки. На питання вони відповідають активно, розгорнуто, самостійно наводять приклади стосовно своєї сім'ї, родинних традицій. Діти цього рівня активно включаються у різноманітні родинні зв'язки, пишаються своєю родиною, рідним містом та країною та виявляють бажання турбуватися про них. Ініціативно включаються до допомоги рідним. Мають стійкий інтерес до інформації про Батьківщину, її історію та сьогодення, розвинену потребу у набутті нових знань та відображення набутих відомостей у творчій діяльності. дошкільників цього рівня характеризує емоційна чуйність, активність, самостійність, сумлінність у суспільно корисній праці.

Середній рівень. Дошкільники визначають неповні знання про культуру, традиції та історію свого роду, малої та великої Батьківщини, у них неповні знання про життя, побут, поверховий інтерес до елементів національної культури. У дітей цього рівня несистематизовані знання про державні символи України. Вони вибірково виявляють інтерес до явищ суспільного життя, до родинних традицій, заходів у своєму другому домі – дитячому садку. Не визначають стійкого інтересу до вивчення елементів національної культури та втілення отриманих знань у власну творчу діяльність. Не завжди мотивовані на позитивні вчинки по відношенню до найближчих людей, діяти на благо садочка, міста, країни. Дошкільники цього рівня сумлінно виконують доручені справи, проте не виявляють ініціативи, самостійності в цьому.

Низький рівень характеризує дошкільників із практично відсутніми знаннями про рідну країну, свій край та родину. У них пасивне пізнавальне ставлення до національної культури, практично відсутній інтерес до традицій, елементів національної культури. Вони не виявляють інтересу по відношенню до себе та рідних, переживання соціального характеру бідні та слабо виражені. Громадянсько-патріотична позиція дітей цього рівня свідчить про їх байдужість до проблем навколишнього життя, вони не ідентифікують себе зі своєю батьківщиною. Дошкільники цього рівня з небажанням беруть участь у колективній праці, практично за наказом дорослих виконують доручення. Нерідко такі діти бувають недисциплінованими та недобросовісними.

ФОРМУВАЛЬНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ

Педагогічні умови оптимізації процесу виховання патріотизму у дітей дошкільного віку

На основі проведеного дослідження на теоретичному рівні проблеми патріотичного виховання дітей дошкільного віку та за результатами експериментального вивчення стану практики закладу дошкільної освіти з цієї проблеми визначається можливим визначення педагогічних умов, які забезпечать ефективність даного процесу та успішність реалізованих заходів.

Для обґрунтування педагогічних умов, які будуть сприяти формуванню патріотичної вихованості старших дошкільників, ми маємо уточнити, як ми їх розуміємо.

Аналіз наукової літератури дозволяє говорити про те, що термін «педагогічна умова» трактується дослідниками як певна обставина, що сприяє формуванню а розвитку педагогічних систем, явищ, процесів та якостей особистості. За Б. Лихачовим, педагогічні умови – це такі, за яких ефективно відбувається процес навчання [20, с. 9]. Запровадження системи спеціально розроблених педагогічних умов призводить до підвищення

ефективності освітнього процесу. За В. Бондарем, основною функцією педагогічних умов є «організація таких заходів педагогічної взаємодії, які забезпечують перетворення конкретних характеристик розвитку, виховання і навчання особистості, тобто впливають на особистісний аспект педагогічної системи» [2, с. 13]. В. Власова визначає педагогічні умови як теоретично та методично обґрунтовану організацію освітнього простору, спрямовану на перетворення особистісних характеристик дитини у процесі педагогічної взаємодії [7, с. 71].

Отже, спільною характеристикою визначень даного поняття є спрямованість умов на удосконалення якостей особистості під впливом спеціально дібраних методичних основ педагогічного процесу.

Узагальнення педагогічних досліджень дозволяє резюмувати, що *педагогічні умови* – це спеціально розроблені педагогом обставини, які здатні забезпечити успішність протікання педагогічного процесу, спрямованого на виховання та розвиток особистості дитини.

На основі наукового доробку Н. Бондаренко І. Газіної, М. Качур, Л. Кокуєвої, О. Корнеєвої, В. Лаппо, Л. Никонової, О. Стаєнної, В. Степової, Л. Шкрєбтієнко визначено такі *педагогічні умови патріотичного виховання старших дошкільників*:

- 1) активізація суб'єктної позиції дошкільника: його обізнаності, ставлення до патріотизму як до цінності, оволодіння відповідними навичками поведінки;***
- 2) підвищення педагогічної кваліфікації вихователів й просвіти батьків щодо сучасних підходів до патріотичного виховання дошкільників та налагодження ефективної взаємодії педагогів та сім'ї;***
- 3) використання потенціалу дитячого художнього краєзнавства як підґрунтя ознайомлення дитини з рідним краєм (малою Батьківщиною).***

Визначаючи ці педагогічні умови, доцільно виходити з розуміння, що вони становлять певний комплекс, взаємопов'язані між собою, та доповнюють одна одну, мають впроваджуватися у педагогічну практику одночасно.

Розробка та реалізації експериментальної роботи за визначеними педагогічними умовами ґрунтується на такому положенні: процес патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку розглядається як послідовність позитивних кількісних і якісних змін у розвитку особистості.

Першою і визначальною умовою є ***активізація суб'єктної позиції дошкільника: його обізнаності, ставлення до патріотизму як до цінності, оволодіння відповідними навичками поведінки.***

Метою патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку є цілеспрямований педагогічний вплив на особистість дитини з метою формування у неї основ патріотизму за визначеними компонентами: когнітивним, емоційно-ціннісним, поведінковим.

Завдання патріотичного виховання дітей 6-7 років:

- 1) розширення та поглиблення знань та уявлень дітей про сім'ю, малу та велику Батьківщину, її природу, історію та сьогодення, традиції тощо;
- 2) виховання у дітей інтересу до вивчення історії та традицій родини, рідного міста, Батьківщини, національної культури тощо;
- 3) формування у дітей емоційної чутливості як здатність співчувати, співпереживати, емоційно сприймати явища дійсності;
- 4) виховання морально-патріотично спрямованої поведінки; поваги до праці людей; формування бажання брати посильну участь у суспільно-значущих заходах;
- 5) залучення дошкільників до патріотично спрямованої практичної діяльності.

Методичне забезпечення процесу патріотичного виховання передбачає використання широкого кола форм, методів виховання, сучасних педагогічних технологій, засобів, які визначили ефективність даного процесу

в реальній практиці закладів освіти, що визначається з передового педагогічного досвіду.

Серед *форм* патріотичного виховання найбільш прийнятними можна назвати: комплексні навчально-виховні заняття, форми краєзнавчої роботи, колективні творчі справи, сюжетно-рольові ігри, бесіди, зустрічі з видатними людьми, спільні із родинами виховні заходи тощо (див. нижче). Зміст патріотичного виховання, згідно Л. Шкрібтієнко [39, с. 180], визначається як система знань, умінь, переконань, якостей та рис характеру особистості, якою має оволодіти вихованець і які відповідають меті та завданням процесу патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку. До *методів* патріотичного виховання дітей дошкільного віку належать: читання та обговорення творів, робота з книгою, вирішення проблемних ситуацій соціально-морального спрямування; перегляд відео матеріалів тощо.

Серед *педагогічних технологій*, які віднайшли місце у патріотично-виховній практиці ЗДО, можна назвати такі, як психолого-педагогічні проекти та веб-квести краєзнавчого та патріотичного спрямування, ТВРЗ (технологія розв'язання винахідницьких завдань) тощо.

Відповідно до першої педагогічної умови, якою передбачається активізація суб'єктної позиції дошкільника, досліднику належить оптимізувати роботу із розширення і поглиблення знань дітей, окультурення їхніх індивідуальних і соціальних потреб та сприяння свідомому оволодінню ними елементарними навичками патріотичної поведінки. Завдання мають реалізовуватися у трьох таких напрямках:

1. *Збагаченні та системи знань* дітей про рід та родину, традиції, елементи історико-культурної спадщини свого народу, виникнення проявів цікавості та інтересу до культури свого народу, набуття нових уявлень про життя людей, природу, культуру свого краю та Батьківщини;

2. *Плеканні емоційної сприйнятливості та чутливості, розширення емоційного досвіду*: сприяння переходу від:

- ситуативних емоцій, що виникають у процесі ознайомлення

дошкільників з історичними фактами з життя родини, міста, країни, елементами національної культури, а також ситуацій, пов'язаних із патріотизмом у сьогоденні, до розвитку здатності до більш глибокого емоційного реагування на означені фактори;

- від егоцентричного ставлення до себе, спрямованого на задоволення власних потреб, до виявлення почуття співпереживання – до здатності розуміти стан іншої людини й мати готовність відгукнутися на нього (поспівчувати герою твору, порадіти його успіхам); утвердження бажання взаємодіяти із інформацією патріотичного змісту; виникнення позитивно ціннісного ставлення до інших та світу людської культури;

3. Вправляння дошкільників в умінні перейти від імпульсивної поведінки, спрямованої на задоволення безпосередніх потреб дитини до дієвої готовності допомогти іншій людині, готовності пізнавати культурну скарбницю рідного народу та намагатися втілювати це в своїх творчих роботах.

Другою із запропонованих нами педагогічних умов виховання патріотизму у дітей 6-7 років є ***підвищення педагогічної кваліфікації вихователів та просвіти батьків щодо сучасних підходів до патріотичного виховання дошкільників та налагодження ефективної взаємодії педагогів та сім'ї.***

Велику роль стосовно підвищення педагогічної культури батьків у справі патріотичного виховання дошкільників відіграє *взаємодія ЗДО та сім'ї*, яка має визначати максимальний виховний потенціал. У зв'язку із цим стосовно діяльності вихователя, актуалізуються наступні завдання:

- 1) забезпечити ефективність педагогічної взаємодії із сім'ями у напрямі патріотичного виховання дітей;
- 2) визначати належний рівень професійної готовності вихователя до здійснення патріотичного виховання дошкільників.
- 3) Розглянемо окреслені позиції більш детально.

Педагогічну взаємодію в патріотичному вихованні дошкільнят ми розглядаємо як суб'єкт-суб'єктні відносини дорослих і дітей в єдиному ціннісно-смысловому просторі, де відбувається трансляція способу життя і бачення світу від одного покоління до іншого. Забезпечення ефективності патріотичного виховання дошкільників в освітньому процесі, а також, зокрема – стосовно взаємодії з даної проблеми із сім'ями вихованців потребує відповідної готовності вихователів.

Формування у вихователя ЗДО готовності до патріотичного виховання дітей, з урахуванням потреб сучасного суспільства, повинно здійснюватися на основі *компетентнісного підходу* в освіті, під яким сучасні науковці розуміють спрямованість освітнього процесу на формування й розвиток основних базових і предметних компетентностей особистості. Як зазначає О. Кононко, «очікування суспільства пов'язані сьогодні передусім із формуванням життєздатної, гнучкої, свідомої, творчої особистості» [17, с. 3]. Не можна не погодитися з думкою О. Боровської та Т. Токаревої стосовно того, що професійна діяльність вихователів спрямована на формування особистості дитини, яка спроможна самовизначитися в суспільному житті, уміє належним чином реагувати на події, що відбуваються навколо, знає свої права та обов'язки, керується ними, поважає цінності свого народу й надалі буде здатною творити державу в нових історичних умовах [3, с. 58]. Виходячи із вищезазначеного, стверджуємося в думці, що реалізація цієї педагогічної умови на основі компетентнісного підходу сприяє формуванню у вихователів компетентності щодо закладання у дітей дошкільного віку основ патріотизму та є підґрунтям для реалізації усіх визначених нами педагогічних умов.

Наступна, третя педагогічна умова – ***використання потенціалу дитячого художнього краєзнавства як підґрунтя ознайомлення дитини з рідним краєм (малою Батьківщиною)***. Художнє краєзнавство є особливим механізмом виховної роботи в навчальних закладах (загальної та додаткової освіти), який здатний забезпечувати не тільки предметний, але й духовний потенціал різних видів художньо-краєзнавчої діяльності (за визначенням

А. Торхової) [36, с. 15]. Основою художнього краєзнавства є вивчення рідного краю. Художнє краєзнавство має наступну структуру: мистецтво – професійне, народне, дитяче та сучасне, представлене відповідними творами; природа та історія рідного краю; особистості митців; пам'ятні місця рідного краю тощо.

Видами художнього краєзнавства є: безпосереднє та опосередковане. Формами *безпосередньої* художньо-краєзнавчої роботи зі старшими дошкільниками у ЗДО є: заняття в музеї, музейна екскурсія, створення спільно з педагогом краєзнавчої газети; участь у підготовці тематичних виставок про пам'ятні дати або події рідного міста; мандри рідним містом; відвідування театру; екскурсії до пам'ятних місць, участь у спеціальних краєзнавчих проектах тощо. Формами *опосередкованого* художнього краєзнавства є: свята, розваги, спеціально організовані ігри, народні дійства, «віртуальні мандрівки містом», уявні подорожі картою (фото) міста, свого мікрорайону тощо; вивчення родословної, сімейних реліквій тощо. Такі форми використовується переважно у холодну пору року, на виконання спеціальних завдань, з метою економії часу, сил та матеріальних ресурсів тощо.

Розробка методики виховання патріотизму у дітей старшого дошкільного віку

Перевірка ефективності визначених педагогічних умов виховання основ патріотизму у дітей старшого дошкільного віку потребує проведення формувального етапу експериментального дослідження. Така робота проводиться у трьох напрямках: зі старшими дошкільниками, розподіленими попередньо на групи експерименту (ЕГ та КГ), педагогами закладу дошкільної освіти та батьками вихованців. До формувального етапу експерименту відповідно до розробленої експериментатором системи роботи залучаються діти експериментальної групи, зокрема ті, в яких виявлено нижчі кількісні та якісні рівні визначення вихованості основ патріотизму, їхні батьки та педагогічні працівники закладу дошкільної освіти.

Методи упровадження першої педагогічної умови

Реалізація першої педагогічної умови щодо виховання основ патріотизму у дітей через активізацію суб'єктної позиції дошкільника, його позитивного ставлення до патріотизму як цінності та прищеплення навичок патріотичної поведінки відбувається шляхом проведення системної роботи з виховання у дітей патріотичних почуттів; формування уміння аналізувати свої почуття та емоції, оцінювати ставлення до себе, своєї родини, краю, Батьківщини збагачення їхнього патріотичного досвіду (сукупності знань, навичок вияву суспільно прийнятної поведінки, пов'язаної із визначенням патріотичної позиції). Експериментальна робота спрямовується на забезпечення кожного з компонентів патріотичної вихованості відповідними формами та методами роботи зі старшими дошкільниками.

Наданню дітям нових знань у цьому напрямі роботи сприяють заняття, вправи, творчі завдання, проблемні ситуації заняття тощо. Наведемо приклади деяких із форм роботи.

Інтегроване заняття

«Рід, родина, Україна»

Запропоноване І. Логвіненко, О. Тарасовою [30, с. 288], спрямоване на закріплення та розширення знань дітей про рід, родину. Україну; формування основ громадської поведінки, інтересу до вивчення рідної мови; виховання любові до рідного краю. У процесі заняття використовуються такі обладнання та матеріал: картина «Сім'я на прогулянці», м'яч для гри у словотворення, кольорова крейда, хусточка до рухливої гри, заготовки дерев із картону, фотокартки рідних. У ході заняття використовуються такі методи роботи: розглядання малюнка про сім'ю, аналіз понять «родина», «рідні»; пальчикова гра з примовлянкою «Оцей пальчик – мій дідусь»; бесіда з дітьми «Навіщо людині родина?». Експериментатор залучає дітей до складання родинного дерева на основі заготовок з картону та фотокарток рідних дитини; проведення рухливої гри «Хусточка», у ході якої дитина, яка отримала хусточку пропонується назвати те, що вона найбільше любить у

своїм краю. Продовження заняття відбувається на подвір'ї садка, де діти на асфальтованих доріжках кольоровою крейдою створюють малюнки про Україну.

Комплексне заняття

«Від родини йде життя людини»

Розроблене Л. Шкребтієнко [40, с. 180], спрямоване на формування у дітей почуття любові до рідних та обов'язку перед батьками, своїм народом та Батьківщиною. Використовується таке обладнання: коробочки та фішки двох кольорів для дидактичної гри; кошики. Експериментатор проводить з дітьми бесіду про Батьківщину, сім'ю як частинку українського народу. Використовуються методи декламування віршів, інсценування, проведення дидактичних ігор «Скажи лагідно», «Татові та мамині справи» та «Закінчи прислів'я». Зацікавлення дітей роботою відбувається через проведення жартівливої рухливої гри «Бабуся», інсценізацію тексту казки «Ріпка» та колективним співом пісні «Щоб ви і ми щасливі були».

Розвитку почуття співпереживання дітей за кожного члена сім'ї, вихованню позитивного ставлення до своєї сім'ї сприяють такі форми роботи, як родинні свята: «Родинний віночок», Ми – батьків краплинки» [40, с. 272]. Кращому розумінню дітьми понять «рід», «родина», «родинна взаємодопомога» сприятиме наступна форма роботи

Бесіда за сюжетною картиною

«Там добре живеться, де гурт до справи береться»

Запропонована у матеріалах часопису «Джміль» на основі педагогічного досвіду [35]. Спрямована на розширення знань дошкільників про необхідність підтримки міцних родинних стосунків тат взаємодопомоги. Експериментатор, у процесі бесіди за картиною опитує дошкільників, які справи вони роблять спільно з батьками, бабусями та дідусями; хто за які справи відповідає у їхній родині. Дітей підводять до думки, що слід роботи побільше добрих справ у родині, щоб вона стала щасливішою, допомагати один одному.

Розширенню знань дітей про родинні традиції сприятимуть такі методи роботи, як: заняття з народознавства «Українська хата»; бесіда «Календарно-обрядові свята в Україні»; дидактична гра «Відгадай назву свята», вправа «Хто краще розповість про традиції своєї родини»; спільна художньо-народознавча діяльність «Зростає родинне деревце»; читання та обговорення віршу Л. Компанієць «Працьовита в нас сім'я»; гра-імпровізація «Працьовита родина». Розглянемо деякі із цих методів роботи.

Бесіда

«Що доброго я роблю для своїх рідних»

Розроблена О. Якименко [42], спрямована на визначення дітьми свого ставлення до рідних. Експериментатор, при проведенні бесіди, спонукає малят до розмірковувань та висловлювання думки про те, чи завжди вони є уважними до своїх рідних і хотіли б стати більш чуйними до поважливими до них. З метою більшого зацікавлення дітей темою спілкування, можна провести дидактичну гру «Я хочу Вас познайомити» (діти приносять фотографії рідних, а потім розповідають про кожного з них). Експериментатор підводить дітей до думки, що вони можуть бути ще більш уважними до рідних, допомагати їм, роботи корисні справи, маленькі подарунки тощо.

Результати констатувального етапу дослідження визначили недостатні знання дітей старшого дошкільного віку про рідне місто, тому на формуальному етапі експерименту слід приділити цьому напряму роботи з дошкільниками. Перш за все, цьому сприятиме робота над довготривалим психолого-педагогічним проектом, специфіку якого ми розглядаємо на прикладі проекту ««Ніжин мистецький» [23] (розр. С. Матвієнко). У процесі його реалізації використовуються форми прямого дитячого художнього краєзнавства – екскурсії до краєзнавчих музеїв, відділу художнього музею, прогулянки історичним центром міста та його районами.

В ознайомленні дітей із рідним містом слід звертатися до творчості

митців, які жили тут, або сучасних поетів, живописців, майстрів декоративно-ужиткового мистецтва тощо. Серед інших форм прямого та опосередкованого дитячого краєзнавства: ігрова ситуація «Мандруємо рідним краєм», перегляд добірки відеоматеріалів про духовні святині Ніжина, колективне обговорення відвідин дітьми Ніжинського Покровського ярмарку під загальною назвою: «Талановиті руки ніжинських майстрів».

Формування у дітей знань суспільствознавчого характеру здійснюється через проведення таких форм роботи, як: заняття, робота з настільно-друкованими іграми патріотичного змісту (державні символи України, українські обереги тощо), конкурс малюнків на тему «Моя Батьківщина – Україна» тощо. Розглянемо деякі із запропонованих видів роботи.

Інтегроване заняття

«Народні символи України»

Запропоноване М. Кривоніс [31, с. 84], спрямоване на розширення та закріплення знань дітей про національні символи; ознайомлення їх із історією України; формування бажання якомога більше дізнатися про історичне минуле своєї Батьківщини; поглиблення знань про значення народних символів-оберегів; формування цікавості до народних традицій; виховування патріотичних почуттів на основі знайомства дітей із народними символами; активізацію у словнику дітей назв народних символів, зокрема, - через введення поняття «оберіг», закріплення назв кольорів. Експериментатор використовує на заняття такий матеріал: зразки українського фольклору, вишитий рушник, вишиванка, картинки (слайди) із зображенням калини та верби, віночок, картинки до гри «Знайди пару», обладнання до виконання зображувальних завдань.

На початку заняття дітям читають вірш Ю. Шкрумеляка «Де Україна?», по тому проводиться обговорення прочитаного, дітей ознайомлюють із такими народними символами, як верба та калина. На закріплення інформації проводиться роботи з прислів'ями про ці символи.

Гра-розвага **«Знайди пару»**

Запропоноване М. Кривоніс [31, с. 84]. Діти працюють із картками, добираючи пару візерункам на рушниках. По тому дітей підводять до згадування ще одного народного символу – віночка, зачитується вірш про нього (вірш В. Кленц «Український віночок»). Проводиться робота із визначення ролі кожної квітки, її кольору для складання віночка. Закріплення отриманих знань відбувається проведенням дидактичної гри «Склади речення», у процесі якої діти за допомогою вихователя складають речення зі словом «віночок», а також у предметно-продуктивній роботі за темою]. Таку роботу можна проводити на матеріалі традиційної орнаментики Чернігівського полісся (робота з рушником), засвоєння елементів якої проводиться на заняттях із зображувальної діяльності.

Реалізація першої педагогічної умови оптимізації процесу вихованості патріотизму у дітей старшого дошкільного віку зумовлює організацію роботи, яка сприятиме розвитку емоційно-почуттєвої сфери дітей, оскільки вона, на думку багатьох психологів, є визначальною у їхньому особистісному зростанні. Особлива увага щодо цього приділяється розвитку позитивних ставлень дитини до оточуючих – членів родини, друзів, себе, довкілля. У доборі форм роботи з дошкільниками надається перевага таким, які викликають у дітей радість, здивування та пізнавальний інтерес. Цінний матеріал для виховання моральної сфери особистості, любові до рідних та Батьківщини мають твори В. Сухомлинського. У цьому напрямі роботи доцільно скористуватися матеріалами дисертаційного дослідження Л. Шкребтієнко щодо методики використання оповідань В. Сухомлинського у формуванні патріотичних почуттів дітей старшого дошкільного віку [40, с. 188-190].

Зазначимо, що велику роль у формуванні у дітей патріотичних почуттів відіграють твори мистецтва (літератури, поезії, музики – як фольклорної, так і сучасної). У процесі ознайомлення з цими творами діти одержують багато

інформації, проте сприймають її не пасивно, а емоційно переживають та активно відтворюють. Наведемо приклади такої роботи.

Тема: Державні символи України

Робота з легендою «Три основні державні символи України»

Запропонована О. Якименко [42, с. 84]. Робота спрямована на ознайомлення дітей із основними державними символами – гербом, прапором та гімном України, втіленими в даному творі в образи мужніх синів-легінів. Після читання легенди вихователь закріплює отримані знання дітей через проведення мовленнєвої гри «Назви одним словом». Емоційні враження дітей від легенди закріплюються у демонстрації вихователем зображень державних символів України, читанням вірша «Я є сокіл бистрозір, синьо-жовтий прапор мій», слуханням державного гімну України. На занятті створюється та утримується атмосфера урочистості, піднесеності. Отримані дітьми враження втілюються у творчих роботах з аплікації. Фоном для такої роботи слугує українська народна музика.

Вихованню у дошкільників патріотичних почуттів через вплив на їхню почуттєву сферу сприяють твори художньої літератури із проблемним або повчальним змістом, в яких йдеться про гідні вчинки простих людей, які боролися зі злом, неправдою, образою інших. Вплив на емоції дітей, їхні патріотичні почуття справляють твори, у яких розповідається про подвиги людей у часи випробувань – у минулому та сьогодні. Великий морально-виховний вплив щодо цього мають фольклорні твори, передусім – казки, легенди. У роботі з такими творами вихователь активізує емоції та почуття дітей, підтримує інтерес до змісту знань, забезпечує взаємозв'язок виховної роботи із сьогоднішнім. Щодо цього, використовуються методи емоційного занурення, емоційної драматургії занять, емоційного наповнення змодельованих ситуацій тощо.

Встановлення зв'язків між різними видами занять дозволяє надати емоційно-почуттєвому досвіду дітей більшу міцність та глибину знань, створити умови для розвитку патріотичних почуттів, перенести отримані

знання на інші види діяльності. Ураховуючи це, до освітньо-виховного процесу доцільно включати заняття з розвитку мовлення, зображувальної діяльності, музичні заняття, які розкривають національну самобутність українського народу, його обряди, традиції, у тому числі – з урахуванням місцевості, де проживають дошкільники.

Виховання у дітей 6-7 років основ патріотизму відбувається, у тому числі – через забезпечення їхніх потреб і мотивів (пізнавальних та соціально-значущих), спрямованих на активне пізнання нової інформації, пов'язаної з патріотизмом, пробудженням інтересу до своєї родини, міста та Батьківщини, а також активної діяльності на цій основі. Для акцентуації мотиваційної сфери дітей вихователю слід використовувати такі форми роботи з дітьми, які вимагають від дошкільників активного прояву турботи та уваги один до одного, до членів своєї родини, до оточуючого. Для цього використовуються спеціальні вправи, колізійні, природні та штучні ситуації, створені вихователями, ситуації моральних переживань тощо. Розглянемо окремі із видів такої роботи.

Читання вірша

«Маленькі помічниці» (за твором О. Буцень)

Розроблена С. Матвієнко. Експериментатор, після прочитання вірша О. Буцень, проводить з дітьми бесіду стосовно того, чи була справжньою помічницею дівчинка Ліда? Кого можна назвати помічником? Уточнює, чи можна полегшити щоденну роботу матері, прибираючи за собою, слідкуючи за чистотою своїх черевичків? Експериментатор розгортає бесіду, підводячи дітей до думки, що справжній помічник повинен допомагати людям. Активізація участі дошкільників в обговоренні, наведення ними прикладів спрямовується до визначення позиції, що кожна дитина повинна допомагати не тільки рідним, одноліткам, а усім людям, які живуть поряд та потребують такої допомоги. Тоді людям буде краще житися, а наша країна стане більш щасливою. Дітям пропонується надати відповіді, кому саме вони б хотіли допомогти та як саме це слід зробити.

Бесіда-міркування

«Любіть Україну»

Взято із матеріалів часопису «Джміль». При проведенні роботи експериментатор мотивує дітей на визначення їхнього ставлення до своєї батьківщини, обґрунтування думок стосовно того, за що вони її люблять. Дошкільники повинні сказати про те, що означає вислів «любити свою Батьківщину». Дорослий заохочує малят до знаходження способів висловлювання такої любові – у добрих справах по відношенню до рідних, сусідів, однолітків, природи рідного краю тощо.

Робота з дидактичним полотном

«Наш район»

Розроблено О. Охрущак, О. Александровою [29], спрямовано на розширення уявлень дітей про інфраструктуру рідного району (або найбільш визначної частини рідного міста); закріплення знань про споруди та визначні пам'ятки міста; навчання на основ сприймання навколишніх будівель створювати власні споруди, будувати їх; закріплювати конструкторсько-будівельні навички; навчати орієнтуватися у просторі; формувати патріотичні почуття. Експериментатор використовує такий матеріал для роботи: дидактичне полотно, фетрові макети найбільш визначних будівель, конструктор «LEGO», фігурки людей. Під час роботи можна здійснювати перегляд відеоматеріалів (наприклад, як відеоролик про Ніжин) [6].

Мотивація дітей на опанування основ патріотизму забезпечується тим, що дітям надається право самостійно обирати та втілювати власний задум в предметно-продуктивній діяльності, найцікавіший, найбільш прийнятний виконавським можливостям дитини, її життєвому досвіду тощо. При цьому вихователь визначає зацікавленість процесом та результатом діяльності дитини. Великий потенціал щодо цього мають ігри різних видів – сюжетно-рольові, дидактичні, народні рухливі, мовленнєві, спортивно-патріотичні, музичні. Надаємо приклади деяких із ігор.

Дидактична гра

«Моя родина»

Розроблена А. Куликовською [4, с. 26], гра має на меті закріплення знань дітей про ім'я, по батькові та прізвище усіх членів родини; формування у дітей розуміння того, що кожна людина – частка свого народу; виховання поваги о своїх рідних. У ході гри використовуються квітка з пелюстками, фотознімки членів родин дітей. Кожній дитині дають окремо середину квітки (літера **Я** або власне фото дитини) та пелюстки квітки, на яких розміщено фото її родичів. Малюки складають родинну квітку, а потім називають ім'я, по батькові та прізвище своїх рідних. У підсумку дітей підводять до думки, що кожна квітка – це родина, близькі люди належать до роду, а разом усі наші родини становлять український народ.

Мовленнєва гра

«Чим би я хотів подорожувати Україною»

Запропонована І. Логвіненко, А. Тарасовою [30, с. 411], має на меті закріплення та уточнення уявлень дітей до призначення різних видів транспорту; навчання їх складанню коротких розповідей про рідний край, закріплення знань про рідне місто, видатні пам'ятки; розвиток мислення, уваги, зв'язного мовлення; виховання любові до своєї країни. У ході гри експериментатор, на основі використання дітьми іграшок і картинок, спонукає їх до розповідей про рідне місто. Діти повинні надати розгорнуті відповіді, використовуючи описові конструкти мовлення.

Народна рухлива гра

«Залізний ключ»

Традиційна гра українських дітей. Метою її проведення є ознайомлення дошкільників із традиційним побутування українців; підвищення інтересу до рухової діяльності; збагачення рухово-ігрового досвіду. При проведенні гри діти стають у коло, взявшись за руки. Вовк усередині і намагається вирватись із кола, його запитують: «Який ключ?» Він відповідає: «Залізний». Розчепивши чийсь руки, вовк виривається з кола і тікає. Діти намагаються

його спіймати, говорять: «Ой дзвони дзвонять, Хорти вовка гонять. По болотах, очеретах, де люди не ходять». Той, хто зловить вовка, стає у коло. Гра починається спочатку. Вовк вважається спійманим, коли до нього доторкнулися рукою. Вовком стає той, хто його перший зловить.

Спортивно-патріотична гра

«Посвята в козачата»

Запропонована М. Кривоніс [31, с. 134], спрямована на виховання поваги до козаків (військових, які захищають свою Батьківщину); патріотичні почуття на основі знайомства дітей із побутом і традиціями козаків, їхньою відданістю Україні; сприяти фізичному розвитку дошкільнят. Задля проведення гри діти діляться на дві ланки з обранням у них отаману. Гра проводиться з використанням карти, на якій позначено місце, де зберігаються козацькі прапори. Гра має квестовий характер, проводяться кілька ігор-естафет: «Перейди через болото», «Перенеси козацьку чайку через міліну», «Напуваємо коней».

Проведення експериментальної роботи з виховання патріотизму у старших дошкільників потребує включення таких видів педагогічної діяльності, в результаті якої діти можуть набути позитивного досвіду взаємодії з різними проявами феномену Батьківщини, тобто матимуть можливість реалізувати набуті патріотичні цінності, довести своєю поведінкою результативність роботи педагогів. Основними методами роботи, які доцільно використовувати, можна назвати: методи організації діяльності та формування досвіду суспільної поведінки: метод проєктів, метод колективної творчої справи, запропоновані Л. Шкрєбтієнко [39, с. 195].

Великий потенціал визначають розваги та сезонні народні свята, які мають яскраво виражену ідею, доступну розумінню дітей й та такі, що мають зв'язок із найближчим соціо-природним оточенням дитини (С. Козлова, А. Терещенко, Н. Афанасьєва, Є. Корнєєва). Поряд із потужним емоційним зарядом, свято має в основі значну інформативну функцію, усвідомлення якої

можливе лише за діяльнісної особистої участі дитини, тому це дійство має включати Образне втілення святкової ідеї, доступний для розуміння дітьми зміст, динамічний розвиток дії. Наведемо приклад однієї із форм патріотично-виховної роботи.

Свято патріотичного спрямування

«Мандруємо рідним містом, щоб його пізнати»

Запропоновано Л. Лобуренко, В. Старіковою [21] у межах реалізації освітнього проекту «Рідне місто вивчай, його люби і знай». Захід організовується у вигляді гри – подорожі визначними місцями рідного міста. У святі беруть участь батьки вихованців, працівники місцевого краєзнавчого музею, різних установ міста. Результат реалізації проекту та проведення свят – забезпечення знань дошкільників про історію рідного міста, природні ресурси, пам'ятки тощо. Вихованці з більшим інтересом до життя міста, визначають бажання брати посильну участь у його благоустрою.

Спираючись на засади реалізації особистісно-орієнтованого підходу у патріотичному вихованні старших дошкільників, застосовуються методи співтворчості, методи візуалізації, образного моделювання власної морально-патріотичної позиції у продуктах творчості. Їх можна використовувати як на заняттях з усією групою, так і в роботі з окремими дітьми чи групами, об'єднаними за інтересами. Розглянемо більш детально один із таких елементів роботи.

Гра

«Мій внесок у добру справу»

Запропонована С. Матвієнко. Експериментатор на дошці вивішує ватман із зображенням усміхненого сонечка. Діти вирізують із кольорового паперу стікери у вигляді долоньок. Кожному пропонується написати чи намалювати свої побажання, щоб він хотів зробити заради миру в Україні. Долоньки прикріплюються у вигляді сонечка.

Діяльнісний підхід до організації патріотичного виховання

дошкільників забезпечує поступовий перехід від співпереживання дитини художнім образам при їх сприйманні до вираження почуттів у практичній діяльності до самостійного ціннісного вибору в різних ситуаціях, наприклад – проблемно-ігрових. З метою виявлення можливості дітей проявити себе, використати сформовані уявлення, комбінувати та застосовувати їх відповідно до конкретної ситуації, використовуються різні види театралізованих ігор: режисерські та драматизації; свята і розваги, спортивно-тематичні ігри-змагання, оформлення народознавчих міні-музеїв у групах, музичний конкурс «Таланти рідної землі», виставка малюнків дітей і батьків на патріотичну тематику. У самостійній діяльності діти втілюють елементи народної творчості у малюнках, аплікації (наприклад: «Собори (духовні святині) Ніжина»), ліпленні («Ніжинський огірок – символ мого міста») та конструюванні («Лялька із соломи в українському одязі»).

Методи реалізації другої педагогічної умови

Задля реалізації другої педагогічної умови, – *підвищення педагогічної кваліфікації вихователів й просвіти батьків щодо сучасних підходів до патріотичного виховання дошкільників та налагодження ефективної взаємодії педагогів та сім'ї*, – дослідник може скористатися запропонованим нижче переліком методів дослідження.

У реалізації завдань патріотичного виховання дошкільників, вихователям необхідно поєднувати ознайомлення дітей з явищами суспільного життя із народознавством, засобами мистецтва, практичною діяльністю (праця, спостереження, ігри, творча діяльність та ін.), національні, державні свята. Навчання цьому вихователів через реалізацію завдань усіх освітніх ліній Базового компоненту (стосовно втілення в процесі патріотичного виховання дітей) засобами інтегрованої освітньої діяльності проводиться в інтерактивній грі для педагогів ЗДО «Національно-патріотичне виховання дошкільників» [27, с. 37]. Підвищення комплектності педагогів у патріотичному вихованні дошкільників можливо здійснювати у

таких формах роботи, як ділова гра «Виховуємо патріотів разом» для педагогів ЗДО [27, с. 29].

Ділова гра «Виховуємо патріотів разом»

Гра адресована вихователям ЗДО, має містити різні види і форми роботи експериментатора з вихователями, конкурси, елементи тренінгу, роботи за картками, гри, передбачати роздаткові матеріали тощо. Надаємо план ділової гри «Виховуємо патріотів разом», представленої у навчально-методичному посібнику «Національно-патріотичне виховання дітей дошкільного віку в інтересах сталого розвитку» [27, с. 29]:

- 1) підготовча робота;
- 2) конкурс «Презентація», коли команди по черзі знайомлять всіх присутніх зі своїми виданнями, напрямками роботи та ідеями;
- 3) конкурс «Акредитація». У межах конкурсу проводиться робота за картками національно-патріотичного змісту;
- 4) обмін запитаннями по Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді);
- 5) пісенний конкурс на тематику українських пісень, в яких згадуються народні символи України;
- 6) фольклорне намисто;
- 7) поради спеціаліста про організацію національно-патріотичного виховання у ЗДО;
- 8) прощання.

Інтерактивна гра «Національно-патріотичне виховання дошкільників засобами інтегрованої освітньої діяльності»

Запропонована авторами навчально-методичного посібника «Національно-патріотичне виховання дітей дошкільного віку в інтересах сталого розвитку» [27, с. 37].

У процесі проведення гри використовуються наступні форми роботи:

- 1) Завдання №1. Перевірка домашніх завдань – освітніх проектів під загальною назвою «Виховуємо патріотів» на основі моделі національно-

патріотичного виховання;

2) Завдання №2. Символічне позначення інтегративних складових патріотичного виховання патріотизму як кольорів веселки.

3) Музична пауза. Конкурс на кращого виконавця української пісні.

4) Завдання №3. Розробка тематичного плану роботи в музейній експозиції на місяць для вихованців молодшої, середньої та старшої групи.

5) Завдання №4. Перегляд презентації «Національно-патріотичне виховання в ЗДО» (на основі педагогічного досвіду).

З метою підготовки вихователів до виховання у старших дошкільників патріотизму доцільно провести семінар. Розглянемо один із варіантів такої форми роботи на прикладі проблемного семінару «Виховуємо патріотизм»

Проблемний семінар для вихователів «Виховуємо патріотизм»

Розроблено Л. Шкрєбтїєнко [39, с. 174]. Метою заходу є надання допомоги педагогам в оволодінні теорією та методикою виховання у дошкільників патріотичних почуттів засобами художньої літератури (розраховано на 14 годин). План семінару за темами, що розглядаються:

- 1) сутність та структура патріотичних почуттів у старших дошкільників;
- 2) сучасні проблеми виховання патріотизму та завдання ЗДО щодо виховання патріотичних почуттів у старших дошкільників;
- 3) діагностика рівнів патріотичної вихованості у дітей 6-7 років;
- 4) форми та методи патріотичного виховання дошкільників;
- 5) організація діяльності патріотичного напрямку дітей ЗДО;
- 6) залучення батьків до процесу виховання патріотичних почуттів у старших дошкільників.

Важливим напрямом роботи, спрямованим на реалізацію завдань патріотичного виховання дошкільників, є педагогічна просвіта батьків. **Мета роботи:** забезпечення батьків необхідними психолого-педагогічними знаннями щодо виховання патріотизму у дітей; сприяння формуванню в них

зацікавленості та активної участі у виробленні єдиної стратегії патріотичного виховання дітей спільно з педагогами. Розглянемо кілька прийнятних щодо цього *форм* роботи.

Сімейний клуб старшої групи

«Патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку»

Запропоновано М. Кривоніс, форма роботи передбачає проведення 2-х засідань сімейного клубу [31, с. 160].

На *першому* засіданні проводяться такі форми роботи, як:

1) виступ вихователя на тему «Чому важливе патріотичне виховання», у процесі якого членів родин вихованців старшої групи ознайомлюють із сучасними підходами до національно-патріотичного виховання; наголошують на ролі сім'ї у даному процесі; розкривають основні напрями такої роботи у даному дошкільному закладі, у тому числі – стосовно їхньої участі в експериментальній роботі (у ній беруть участь батьки дітей ЕГ).

2) практична робота з батьками, обмін досвідом [31, с. 164]. Складається з 3-х елементів роботи: 1) складання родинного віночка, метою такої роботи є виготовлення подарунка дитині на день від усіх членів родини із зазначенням побажань їй від рідних, наголошенні на тому, наскільки кожен із членів родини її любить та цінує, наскільки кожна дитина є унікальною та неповторною.

3) Робота з прислів'ями про сім'ю спрямована на підвищенні усвідомленості батьками ролі сім'ї у вихованні їхньої дитини.

Друге засідання сімейного клубу спрямоване на удосконалення знань батьків про історичне минуле рідного міста, його культурну спадщину та ознайомлення їх із сучасними формами дитячого художнього краєзнавства, у тому числі – за взаємодії сім'ї із закладом дошкільної освіти. Батьків запрошують до виготовлення фото колажів «Моя сім'я – частинка мого міста». По закінченню другого засідання батькам роздаються міні-буклети «Кишенькова бібліотека», яка містить рекомендації, пам'ятки для батьків. Перевага та зручність такої роботи – стислий, лаконічний виклад матеріалу,

орієнтованого на конкретні сім'ю, розв'язання певної проблеми, яка її турбує з питань виховання дитини.

Інформаційне поле стосовно взаємодії ЗДО та сім'ї з питань патріотичного виховання можна заповнювати матеріалами на електронному сайті дитячого садка, шляхом взаємодії у групах соціальних мереж тощо. У процесі проведення експериментальної роботи, з метою надання батькам більш повних уявлень про проведення роботи з патріотичного виховання у ЗДО організуються фотовиставки на різноманітні теми: виставки дитячих робіт, у тому числі – у яких відтворені елементи культури Поліського регіону. Це привертає увагу батьків до того, якою мірою їхня дитина включена у даний процес, наскільки вона активна у заходах, як втілюються її творчі можливості у виконаних поробках. Наведемо приклад такої форми роботи.

З метою педагогізації родин пропонуються наступні напрями патріотичного виховання у сім'ї: сімейні читання, спільна художня діяльність дітей та батьків, підготовка та проведення домашніх театралізованих вистав та свят (з урахуванням національно-культурних та сімейних традицій).

Спільна діяльність дітей, батьків та вихователів

Створення реклами «Місто моєї мрії»

Розроблена І. Логвіненко, О. Тарасовою [30, с. 463], спрямована на залучення батьків до взаємодії із ЗДО у вихованні у дітей основ патріотизму; сприяння формуванню знань про рідне місто; закріплення діалогу дітей із дорослими, формування умінь висловлювати свою думку, враження, припущення, підтримку в дітей бажання вирости гідним и мешканцями свого міста; розвиток інтонаційної виразності мови, розвиток цікавості до виконання завдань естетичного характеру; виховання любові до рідного міста, бажання берегти та примножувати його красу. У процесі проведення роботи використовуються наступні обладнання та матеріали: фотографії міста, олівці, папір, кольоровий картон та папір, ножиці, фломастери, фарби,

комп'ютер із доступом до мережі Інтернет. Експериментатор на початку роботи проводить психогімнастику «Ми – одна сім'я», де вихователь, діти та батьки встановлюють емоційний контакт, необхідний для подальшої творчої роботи. При проведенні дидактичної гри «Місто яке?» дорослим та дітям пропонують сказати гарні слова-компліменти про рідне місто. Об'єднавшись у чотири команди, учасники створюють рекламу стосовно рідного міста для газети, телебачення, Інтернету, стенду у ЗДО. Практичний блок роботи дітей та батьків зі створення реклами «Місто моєї мрії» передбачає проведення конкурсів: «Упізнай місце», «З'єднай крапки (робота над малюнком)» робота із прислів'ями про рідний край.

Задля налагодження ефективної взаємодії з батьками щодо підтримки родинних традицій проводиться така форма роботи, як обмін досвідом сімейного виховання, який розглянемо нижче на прикладі однієї із форм роботи.

Практичне заняття спільно з дітьми та батьками

«Родинні посиденьки»

Розроблено Н. Кисіль [15, с. 193], спрямоване на підвищення рівня знань дітей про своїх батьків й того, наскільки добре батьки знають свою дитину. У ході роботи експериментатор встановлює атмосферу сімейного затишку; створює ситуації взаємодії та співробітництва. У процесі заняття використовуються такі методи роботи, як розповідь дітей про своїх тат і мам, коли експериментатор задає різні запитання типу: «Яка твоя мама?» «Що їй подобається?», «Що любить робити твій тато?» та інші. Проводяться ігри із зав'язаними очима типу «Вгадай, чиї руки?», «Хто це?», організовується спільне малювання на тему «Наша сім'я». Після завершення роботи кожна родина презентує свій малюнок. Експериментатор заохочує учасників до співробітництва, узгодженості дій, орієнтації на інтереси партнерів тощо.

Методи реалізації третьої педагогічної умови

Експериментальна робота має спрямовуватися на ефективне

використання потенціалу художнього краєзнавства у роботі з дітьми. Розглянемо кілька прикладів форм художньо-краєзнавчої роботи стосовно педагогів та дітей.

Задля ознайомлення педагогів із можливостями використання потенціалу дитячого художнього краєзнавства, який, як правило, реалізується у процесі спеціально розроблених психолого-педагогічних проектів (типу П-3), доцільно організувати **семінар-практикум** для вихователів та методистів. За основу такої роботи добирається розроблений експериментатором проект. Під час семінару-практикуму педагоги отримують знання та безпосередні навички щодо організації художньо-краєзнавчої роботи з дітьми; обмінюються досвідом проведення краєзнавчих форм роботи (прямого та опосередкованого краєзнавства); вправляються в обробці великого обсягу інформації про рідне місто (закладених у відео, та аудіо ресурсах, за використання сучасних технологій роботи з інформацією), ознайомлюються з новітніми технологіями та методами художньо-краєзнавчої роботи.

Розглянемо цей елемент роботи на прикладі психолого-педагогічного проекту типу П-3.

Психолого-педагогічний проект

«Ніжин мистецький»

Розроблений С. Матвієнко [23], спрямований на розширення знань учасників про можливості використання основ дитячого художнього краєзнавства. Проект реалізується упродовж чотирьох етапів:

- I. *Мотиваційного*, метою якого є зацікавлення дітей тематикою проекту, формування бажання включитися до роботи, отримувати знання про рідне місто тощо.;
- II. *Інформаційний* етап спрямований на формування у дітей систему знань, умінь та навичок відповідно до реалізації обраного проекту.
- III. *Репродуктивний* етап має на меті надати дітям можливість практично застосовувати знання, уміння та навички, набуті на попередньому

(інформаційному) етапі для успішної роботи над проектом.

IV. *Творчий* етап спрямований на реалізацію спільного творчого задуму через розкриття творчих здібностей кожного з вихованців групи.

Пошуковий проект для дітей старшого дошкільного віку

«Художник Сергій Шишка і Ніжин»

Розроблений С. Матвієнко [25]. Мета проекту: поглиблення знань дітей про постаті видатних митців України, життя яких було пов'язане із м. Ніжином (на прикладі творчості С. Шишка). Завдання проекту: розширити знання дітей про живопис, навчити їх працювати з мистецькими альбомами (добірками репродукцій) творів живопису, познайомитися з сучасними місцевими живописцями, в творах яких також представлено мальовничі куточки Ніжина; виховувати повагу до культурної спадщини свого народу; виховувати почуття гордості за своє місто, його культуру реалізувати власну творчість. Реалізація проекту здійснюється у п'ять етапів.

I етап, *мотиваційний*. Мета - викликати у дітей бажання включитися в спільний задум, ближче познайомитися з творчістю С. Шишка, дізнатися нову інформацію про рідне місто, його культуру. Форми роботи - перегляд фотоальбому з репродукціями картин С. Шишка, заняття з ознайомлення з довкіллям, віртуальна екскурсія до Картинної галереї Ніжинського державного університету імені М. Гоголя "піраміда знань", робота поза заняттями.

II етап, *інформаційний*. Мета - сформувати у дітей систему знань про творчість С. Шишка, пов'язавши її з "ніжинським" періодом життя митця. Засобами картини розширити знання дітей про історико-культурні пам'ятки міста; різні аспекти живопису. Форми роботи - заняття ПРД (з акцентом на малюванні), бесіда з дітьми про творчість С. Шишка, відвідування "міні-галереї" з картин митця, екскурсія до пам'ятника М. Гоголю (зображеного на картині С. Шишка), гра "Крокуємо нашим містом" (логічні ланцюжки) тощо.

III етап, *репродуктивно-узагальнюючий*. Мета - надати дітям

можливість практично застосувати знання, уміння та навички набуті на попередньому (інформаційному) етапі для успішної роботи над проектом, створити умови для відображення дітьми отриманих вражень у малюнках, розповідях. Форми роботи - заняття з ознайомлення із соціумом, заняття з розвитку мовлення, зустріч з місцевим художником, сюжетно-рольова гра "Екскурсивод", дидактична гра "Пейзаж, портрет, натюрморт" тощо.

IV етап, *творчий*. Мета - реалізувати спільний творчий задум через розкриття творчих здібностей кожного з вихованців групи. Форми роботи на етапі - дитяча художня студія "Ми - талановиті нащадки художника Сергія Шишка" (створення роботи в одному з жанрів, у якому працював митець), вернісаж дитячих робіт тощо.

V етап, *рефлексивно-оцінний*. Мета етапу: проаналізувати разом із дітьми проведену роботу, закріпити стійкий інтерес дітей до культури рідного краю. Форми роботи - круглий стіл-обговорення "Моє знайомство із Сергієм Шишком", відкритий мікрофон "Ніжин - величне місто", виготовлення подарункових листівок за тематикою натюрмортів С. Шишка, вручення нагород переможцям конкурсів.

КОНТРОЛЬНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ

Оцінка ефективності системи патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку

З метою виявлення динаміки в проявах рівня патріотизму у дітей 6-7 років проводиться контрольний етап експериментальної роботи, завданнями якого є виявлення ефективності запропонованих педагогічних умов, оцінка та аналіз отриманих результатів. Перевірка ефективності проведеної роботи з виховання патріотизму у старших дошкільників проводиться за визначеними компонентами: когнітивним, емоційно-ціннісним та поведінковим. Достовірність отриманих результатів доводиться за допомогою методів математичної статистики. За кожним із компонентів вихованості патріотизму

повторно у кожній із груп експерименту, – ЕГ та КГ, – проводяться ті ж діагностичні методи, які використовувалися на констатувальному етапі експерименту. Дані результатів заносяться у таблиці.

Наведемо приклад занесення отриманих експериментальних кількісних даних вихованості патріотизму у дітей старшого дошкільного віку до відповідних таблиць (на констатувальному та контрольному етапах) із зазначенням груп експерименту та рівнів вихованості патріотизму за когнітивним компонентом (табл. 8-9).

Таблиця 8

Розподіл старших дошкільників за рівнями сформованості когнітивного компонента вихованості патріотизму

(констатувальний етап)

Група	Кількість дітей	Рівні патріотизму					
		<i>Високий</i>		<i>Середній</i>		<i>Низький</i>	
		Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
ЕГ							
КГ							

Отримані кількісні результати визначення рівневості патріотизму у дітей заносяться до аналогічних таблиць за кожним його компонентом.

Таблиця 9

Розподіл старших дошкільників за рівнями сформованості когнітивного компонента вихованості патріотизму

(контрольний етап)

Група	Кількість дітей	Рівні патріотизму					
		<i>Високий</i>		<i>Середній</i>		<i>Низький</i>	
		Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
ЕГ							
КГ							

Підсумкові результати подаються у таблиці, яка відображає у відсоткових показниках кожний із компонентів вихованості патріотизму у дітей старшого дошкільного віку в експериментальній і контрольній групах, орієнтовну схему якої подаємо у таблиці 10:

Таблиця 10

Розподіл дітей старшого дошкільного віку за рівнями вихованості патріотизму на етапі контрольного зрізу

Рівні	Компоненти вихованості патріотизму										Усього		
	Когнітивний				Емоційно-ціннісний				Поведінковий				
	До експ-ту		Після експ-ту		До експ-ту		Після експ-ту		До експ-ту		Після експ-ту		
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	
Високий													
Середній													
Низький													

Після підведення кількісних підсумків експериментальної роботи, слід проаналізувати, які саме якісні зміни відбулися відповідно до запропонованих нами педагогічних умов виховання патріотизму у старших дошкільників.

Здійснене порівняння якісно-кількісних результатів за показниками вихованості патріотизму на констатувальному та контрольному етапах дослідження дозволить зробити висновки за кожним із висунутих попередньо емпіричних завдань дослідження, визначити правильність визначення педагогічних умов виховання патріотизму у дітей 6-7 років; оцінити ефективність умов та методів виховання патріотизму.

На основі отриманих результатів за усіма завданнями дослідження при проведенні повномірною педагогічного експерименту (на констатувальному, формуальному та контрольному рівнях), з урахуванням положень наукового апарату вступної частини наукової роботи, формулюються загальні висновки.

Ця частина дослідження повинна містити інформацію щодо теоретичного обґрунтування проблеми патріотичного виховання старших дошкільників; аналізу основних категорій дослідження; експериментальних методик, використаних задля вивчення патріотичної вихованості дітей та отриманих щодо цього результатів; педагогічних умов ефективності виховання патріотизму у старших дошкільників з урахуванням спрямованості та особистісний та соціально-моральний розвиток дитини.

Проведене дослідження у зроблених до нього висновках повинно відображати, які саме напрями наукової роботи мають перспективи до подальшої дослідницької роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Виховуємо патріотизм як почуття і цінність. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016. № 6. С. 4–8.
2. Бондар В. Дидактика. Київ: Либідь, 2005. С. 13.
3. Боровська О. Токарева Т. Формування громадянської компетентності дошкільників. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016. №6. С. 58.
4. В ігри грай – свою країну знай. Дидактичні ігри для старших дошкільнят. *Дошкільне виховання*. 2006. №8. С. 26-27.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. С. 894.
6. Відеоматеріали про м. Ніжин URL: <https://youtu.be/crGdk1unRlg>
7. Власова В. Г. Формування патріотичних почуттів учнів засобом комплексу мистецтв. *Актуальні питання формування та розвитку громадянських компетентностей в Україні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю*. 2016. Київ: Основа. С. 70-74
8. Гавриш Н., Крутій К. Національно-патріотичне виховання у ситуації соціального неспокою: змінюємо підходи. *Дошкільне виховання*. 2015.

- №8. С. 2–7.
9. Героева Л. М. Патриотическое воспитание детей младшего школьного возраста в условиях любительского театра. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.05. СПб, 2016. 14 с.
 10. Глазунова И. Н. Патриотическое воспитание старшеклассников в учебно-воспитательной деятельности. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. Липецк, 2002. 19 с.
 11. Диагностика нравственной воспитанности по методике М. И. Шиловой
URL: <http://shkolnie.ru/geografiya/71678/index.html> .
 12. Диагностические методики Т. Масловой / Опытнo-экспериментальная работа по формированию основ гражданской идентичности у обучающихся начальной школы. URL: <http://studwood.ru/1061750/pedagogika/...>
 13. Інструктивно-методичні рекомендації «Про організацію національно-патріотичного виховання у дошкільних навчальних закладах» (додаток до листа МОН від 25 липня 2016 р. №1/9-396). *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016. №8. С. 52-57.
 14. Качур М. М. Патріотичне виховання молодших школярів засобами художнього краєзнавства: автореф. дис ... канд. пед. наук; 13.00.07. Київ, 2010. 20 с.
 15. Кисіль Н. В. Школа маленьких патріотів. Проект освітньої роботи з дітьми старшого дошкільного віку. Харків: Видавнича група «Основа», 2016. 216 с.
 16. Кокуева Л. В. Воспитание патриотизма у детей старшего дошкольного возраста: дисс ... канд. пед. наук; 13.00.01, 13.00.07. Ярославль, 2002. 228 с.
 17. Кононко О. Л. Про Базову програму розвитку дошкільника «Я у Світі»
Дошкільне виховання. 2008. №1. С. 3-6.
 18. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді / Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів

- щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді і методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах» від 16.06. 2015 №641. URL: <http://pnpu.edu.ua/files/knpvdm16062015>
19. Лаппо В. В. Формування у старших дошкільників ціннісного ставлення до рідного краю засобами етнокультури (на прикладі гуцульського етнорегіону): дис. ... канд. пед. наук; 13.00.08 Івано-Франківськ. 2008. 287 с.
 20. Лихачев Б. Т. Педагогика: курс лекцій: учеб. пособ. для студ. педагог. учеб. заведений. Москва: Эксмо, 2001. 505 с.
 21. Лобуренко Л., Старікова В. Мандруємо рідним містом, щоб його пізнати. Сценарій свята для старших дошкільників. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016. №6. С. 20-23.
 22. Матвієнко С. І. Використання регіонального музично-виховного досвіду в структурі підготовки майбутнього фахівця дошкільної освіти. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. 2007. Вип. 4. С. 16-18.
 23. Матвієнко С. І. Ніжин мистецький: психолого-педагогічний проект для дітей старшого дошкільного віку. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/1649>
 24. Матвієнко С. І., Горбачова А. Е. Картина як засіб ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з культурою рідного краю (на прикладі картин Сергія Шишка). *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. 2017. Вип. 3. С. 200-205.
 25. Матвієнко С. І. Специфіка патріотичного виховання у дошкільному дитинстві. Соціально-моральний розвиток і виховання дітей дошкільного віку: кол. моногр. за заг. ред. О.Л. Кононко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. С. 169-198.
 26. Моя Батьківщина. Бесіда за сюжетною картиною на обкладинці.

- Джміль*. 2015. №1. URL: <https://jmil.com.ua/2015-1/coverpic>
27. Національно-патріотичне виховання дітей дошкільного віку в інтересах сталого розвитку: навч.-метод посібн. URL: <https://dorobok.edu.vn.ua/file/get/1590>
28. Никонова Л. Е. Воспитание начал патриотизма у детей старшего дошкольного возраста: автореф. дисс. ... канд. пед. наук; 13.00.01. Минск, 1987. 21 с.
29. Охрушак О., Александрова О. Наш район (дидактичне полотно для дітей старшої групи). *Дошкільне виховання*. 2018. №12. С. 12.
30. Патріотичне виховання в ДНЗ / уклад. І. І. Логвиненко, О. С. Тарасова та ін. Харків: Видавнича група «Основа», 2017. 463 с.
31. Патріотичне виховання в ДНЗ / уклад. Кривоніс М. Л., Дроботій О. Л. Харків: Вид-во «Ранок», 2017. 192 с.
32. Патріотичне виховання. Сайт ЗДО №1 м. Сміла. URL: <http://smila-dnz1.edukit.ck.ua/>
33. Про національно-патріотичне виховання у закладах освіти у 2019/2020 навчальному році Лист МОН № 1/9-523 від 16.08.19 року URL: <https://osvita.ua/>
34. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки (Указ президента України від 13 жовтня 2015 року № 580/2015) URL: <http://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494>.
35. Там добре живеться, де гурт до справи береться. *Джміль*. 2018. № 3. С. 2-4. URL: <https://jmil.com.ua/2018-3/coverpic>
36. Торхова А. В. Художественное краеведение в воспитании школьников: пособ. для учит. Минск, 2000. 126 с.
37. Україна – моя Батьківщина. Парціальна програма національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку / за наук. ред. О. Д. Рейпольської. Тернопіль: Мандрівець, 2016. 72 с
38. У родинному колі. Бесіда за сюжетною картиною. *Джміль*. № 3. 2018.
39. Шкребтійенко Л. П. Виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури: дис. ... канд. пед.

наук; 13.00.08. Одеса. 2019. 298 с.

40. Я живу в Україні (інтегроване заняття) URL: <https://idnz4.klasna.com/uk/site/konspekti-zanyat-z-natsio.html>
41. Якименко О.В. Перспективне планування освітнього процесу в групі шостого року життя. Харків: Видавнича група «Основа», 2016. 397 с.

Список літератури для самоосвіти

1. Батьківський університет в умовах сучасного закладу дошкільної освіти. *Ефективні форми взаємодії вихователів з батьками. План проведення тематичних батьківських днів. Приклади планування:* URL: <https://dv.in.ua/2019-2/p8>
2. Бородина Е. Н. Модель нравственно–патриотического развития детей старшего дошкольного возраста в условиях дошкольной образовательной организации. *Современные проблемы науки и образования.* 2015. №3. URL: <http://science-education.ru/ru/article/view?id=20011>
3. Богомолова Л., Шевцова І. Мандруємо рідним краєм. Досвід організації краєзнавчої роботи у дитсадку. *Дошкільне виховання.* 2015. №6. С. 26-29.
4. В іменах моя земля. *Джміль.* Бесіда з дітьми. 2015. URL: <http://jmil.com.ua/2015-1/litstudio/?ref=eJmil-2015-1&&LinkId=4-6-1>
5. Виховуємо патріотів. Орієнтовна модель роботи з національно-патриотичного виховання. *Палітра педагога.* 2009. №4. С. 6-7.
6. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібн. для студ. вищ. навч. закл. Дрогобич: Коло, 2003. 528 с.
7. Гребінченко З. Нема без кореня рослини, а нас, людей, – без Батьківщини. Комплексне заняття для дошкільників. *Дошкільне виховання.* 2004. №8. С. 20-21.
8. Грицишина Т. Стежками рідного краю. *Палітра педагога.* 2003. №2. С. 10-13.
9. Кононко О. Л. Принципи особистісно орієнтованої системи виховання.

- Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2008. №1. С. 8–17.
10. Короленко Ю., Романюк Н., Оцалюк Н. Я, моя родина – слава України: навчально-розвивальна гра. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016. №6. С. 15-19.
11. Кузьмук Л. Плачемо патріотів. Досвід організації роботи з педагогами та батьками. *Дошкільне виховання*. 2018. №8. С. 14-16.
12. Курчатова А. В. Підготовка майбутніх вихователів до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку засобами краєзнавства. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету*. Серія: Педагогічні науки. 2018. №81(1). С. 174-178.
13. Методичні розробки музичних інсценівок для театру етичних мініатюр за казками В. Сухомлинського з дітьми 5-6 року життя URL: <https://ukrkray.jimdofree.com/>
14. Моя Україна. Орієнтовний освітній проєкт для дошкільнят та молодших школярів (повна версія). *Джміль*. 2015. №1. URL: <https://jmil.com.ua/2015-1/method>
15. Мусієнко В. С. Формування почуття патріотизму в дітей у дошкільних навчальних закладах України (1930-1992 рр.): дис. ... канд. пед. наук; 13.00.01. Тернопіль, 2007. 324 с.
16. Народна пісенна творчість у вихованні національної свідомості дошкільників. Парціальна програма / уклад. А. О. Грабарєва, Н. Ф. Кугуєнко. Харків: Вид-во «Ранок», 2014. 192 с.
17. Павельєва Е. А., Шепилова Н. А. Проекты в патриотическом воспитании детей дошкольного возраста. *Международный студенческий научный вестник*. 2015. № 53. С. 354-355.
18. Палець Ю. Це моя Україна, що, як тато й мама одна. Заняття-подорож для старших дошкільнят. *Дошкільне виховання*. 2018. №8. С. 10-11.
19. Патриотическое воспитание дошкольников средствами краеведо-туристической работы: уч пособ. / Под ред. А. А. Остапца, Г. Н. Абросимовой, М. Е. Трубачевой. Москва: АРКТИ, 2003. 176 с.

20. Рідний край знати – свій народ шанувати. *Дошкільне виховання*. 2009. №8. С. 20.
21. Степовая В. С. Педагогические условия воспитания национального образа «Я» детей дошкольного возраста: автореф. дис. ... канд. пед. наук; 13.00.07. Ростов н/Д., 2005. 21 с.
22. Филатова Л. В. Педагогические условия воспитания патриотизма ребёнка в дошкольном образовательном учреждении: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Самара, 2007. 23 с.
23. Формування активної громадянської позиції дошкільників. Соціально-педагогічний тренінг для педагогів ДНЗ. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016. №6.